

## REREFONS LINGÜÍSTIC I MÈDIC D'UN TEXT SOBRE L'EPIDÈMIA DE 1678 A ORIOLA (i 2: REREFONS MÈDIC)<sup>1</sup>

Francesc CREMADES  
Brauli MONTROYA  
Universitat d'Alacant

### 1. INTRODUCCIÓ

El mot *pesta* evoca en el lector actual la «mort negra» que va devastar Europa a la baixa edat mitjana. Aquesta associació mental és el resultat d'un canvi connotatiu en el mot, el significat original del qual és 'epidèmia'. Quan es llegeixen documents mèdics del passat, López Piñero (2000: 16) adverteix sobre la necessitat d'interpretar els noms i les idees que hi apareixen sota la llum de les doctrines i la terminologia que eren vigents en el moment en què es van formular.

Es coneixia com a *pesta* tota «malaltia epidèmica greu i explosiva», i el mot designava processos morbosos que, quant a etiologia, moltes voltes no tenien res a veure amb el concepte actual d'afecció causada pel bacteri *Yersinia pestis*. De fet, la coneguda com a «pesta de Tucídides» (430-425 a. de C.) podria haver estat més aviat una passa de tifus exantemàtic i/o de pigota (Cortina & Fenollosa, 2004: 42). La pesta que Galè va descriure en el segle II d. de C. també es creu que va ser de tifus exantemàtic (López Piñero 2000: 20). Hui encara figura als diccionaris l'expressió *pesta groga* per a designar la forma urbana o epidèmica de la «febre groga». L'epidèmia de Justinià (segle VI) sembla que fou la primera aparició, en la conca mediterrània, de la malaltia que s'adapta al concepte actual de 'pesta'.

El mes d'octubre del 1347 dotze galeres genoveses que fugien dels mogols van salpar del port de Kaffa, a Crimea, i van recalcar a Messina, on van dur la «mort negra». Oblidada la passa del segle VI, els metges de l'època es trobaren davant d'una epidèmia que complia els paràmetres establerts per Galè i que havia recollit Avicenna, és a dir, es presentava una febre maligna que afectava gran nombre de persones i evolucionava amb erupcions. Van aplicar els mètodes de prevenció i tractament recomanats pels clàssics, però

1. Aquest treball constitueix la segona part del que vam publicar a *Estudis Romànics*, v. 34, 2012: 165-207.

prompte van reconèixer que, si bé les manifestacions patològiques eren ja conegudes, la naturalesa de la malaltia era totalment nova, ja que la morbiditat era elevadíssima, els remeis eren inútils i la mortalitat era tan esfereïdora que Gentile da Foligno —autor d'alguns dels primers consells contra l'epidèmia que a ell mateix li va causar la mort el 18 de juny del 1348— finalitzà el capítol sobre el seu tractament quirúrgic d'aquesta manera (*apud* Campbell 1931: 92):

Per acabar, arribe a la conclusió que la fugida, com ja he dit, és el millor en aquesta pestilència en particular; ja que aquest procés és el més verinós dels verins, i, ateses la seua difusió i capacitat de contagi, afecta tothom.<sup>2</sup>

Per bé que els metges de la baixa edat mitjana van reconèixer la naturalesa nova d'aquest flagell, els seus mitjans per a diagnosticar-la eren exclusivament clínics, i així van romandre fins a l'arribada dels paradigmes anatomopatològic i microbiològic. Aqueixa circumstància feia molt difícil un diagnòstic específic entre les diverses malalties amb presentació epidèmica o pestilencial. Com s'ha exposat al començament, encara hui es discuteix si les passes de les quals tenim constància històrica van ser de tifus exantemàtic o de pesta per *Yersinia pestis*. A més, deixant de banda les implicacions socials i econòmiques, no era important el diagnòstic mèdic exacte quan el tractament era limitat i el pronòstic, similar. Fins i tot a començaments del segle XIX es pot trobar aquesta afirmació (Sánchez Núñez 1828: 334):

Pronóstico de la fiebre tifoidea. *Si se valuase el peligro de esta fiebre segun la grande mortandad que ocasiona, cuando es epidémica, podría colocarse en el mismo lugar que la peste y la fiebre amarilla, y mirarla como una de las enfermedades mas temibles que afligen la especie humana.*

No és estranya la recança de la Junta de Salut d'Oriola a reconèixer com a pestilencials una sèrie de malalties que patia la ciutat el 1678. Les conseqüències del seu juí eren importants i els elements per a emetre'l, massa inespecífics. Per la seua banda, quant a l'estudi històric de les patologies, el lector del nostre temps ha de tenir en compte l'observació oferida per Martínez Gomis (1982: 156):

*[...] la imposibilidad que se desprende de los informes médicos para evaluar desde el presente el verdadero carácter de las enfermedades durante el pasado. Esto último no sólo en virtud de su voluntad por tergiversar la causa de los síntomas, sino, también, como señaló V. Pérez Moreda, por el hecho mismo de que estos síntomas pueden a veces corresponder a afecciones diversas y porque la patología de hoy puede no servir para la descripción de cuadros más o menos análogos correspondientes a tiempos pasados.*

Sembla que els facultatius de la Junta de Salut oriolana es decantaven, en alguns casos, cap a una malaltia que hui ens evoca el tifus exantemàtic, però no en reconeixien la

2. Traduït de l'anglès pels autors.

presentació epidèmica contagiosa. Si aqueix és el cas, no fan més que seguir una tendència assenyalada per Henry Kamen (1980: 95):

*Había una oposición concreta a que una epidemia se declarase «contagiosa». Una población con una enfermedad contagiosa quedaba inmediatamente aislada de sus vecinas y veía cortada toda comunicación con el mundo exterior. Permanecía en un estadio de asedio total hasta que hubiera pasado el peligro.*

Hem esmentat recomanacions mèdiques que Gentile da Foligno va donar per a lluitar contra la «mort negra» que va arribar a Europa el 1347. Amb el mateix motiu, el mestre de l'Estudi General de Lleida, Jacme d'Agramont, va redactar el seu *Regiment de preservació a epidímia o pestilència*, i el va acabar el 24 d'abril del 1348. Duu la data més antiga de tots els escrits generats a causa de l'arribada del flagell. Aquest document té dues particularitats: està redactat en català en un temps en què els mestres escrivien en llatí, i es va compondre quan l'epidèmia es trobava, encara, enllà dels Pirineus. Aquesta distància amb l'actuació urgent ens permet, hui, disposar d'un compendi, amb caràcter divulgatiu, dels coneixements de l'època sobre les epidèmies i, pel que fa a les seues manifestacions clíniques, exposa Agramont unes descripcions que podem trobar, tres segles més tard, en els metges oriolans (Agramont, article III, capítol II; *apud* Veny 1971):

Altre seynnal hi ha: que en aytal temps regnen molt febres pestilencials de les quals ja avem feyta menció, / les quals seguexen e acompaynnen males exidures e apostemacions, axí com àntrachs ho mala busaynna, pigota e cuchs e altres malvades malalties. Per què can hom veu en les gents engendrar e multiplicar aytals febres e aytals malalties, pot hom leugerament conèxer que en l'àer ha putreffacció e corrupció en sa substància.

A l'acta de la Junta de Salut d'Oriola (d'ara en avant, Acta) es fa relació de fenòmens similars, que els metges havien buscat, infructuosament, per establir el diagnòstic de malaltia pestilencial [f. 6v]:

Y, regonexent-la, tot lo cos, no se li trobà tumor, gra, manches ne altre señal sospitós de contagi pestilent, y la mare de dita chiqueta dix que havia mort de febra y poch cuidado que havien tengut de ella per haver estat tots malalts.

En la resolució del metge que presidia la Junta de Salut, Juan Bautista Orivay, es repeteix la cerca d'aquestes manifestacions:

Visità a un home en lo Raval Roig, de febra maligna punticular, sens bubó algú, seca ni carbuncle. Y està millor [f. 22v]; [...] y no se li atrobà en tot lo cos màcula ni pústula ni bubó [...] [f. 23r].

En un temps en què la medicina es basava en apreciacions clíniques, la voluntat de distingir matisos entre observacions similars va crear un lèxic ric que es pot estudiar en cadascuna de les manifestacions patològiques. Així, les inflamacions dels ganglis limfàtics, localitzats en el teixit subcutani, es designaven pels hiperònims *tumor*, *glàndula* i *glànola*.

Els tumors ganglionars situats a l'engonal eren *incordis* i *bubons*, amb la particularitat que l'*incordi*, a l'Acta, apareix lligat a una malaltia venèria, i el *bubó* feia referència, sobretot, a un gangli inguinal inflammat i amb signes de supuració. Si el gangli afectat es trobava a l'espatlla o al coll, es parlava de *minova*. Com es pot veure a l'Acta, aquestes matisacions no sempre se segueixen i així s'hi parla de *bubó* tant a l'engonal com a l'aixel·la, i no es parla en cap cas de *minova*, sinó de *paròtida* o *papera*, tot i que *paròtida* és un cultisme —'al costat de l'orella'—, i *papera* sembla un castellanisme —només ve recollit al DCVB.

El mot *gra* era l'hiperònim per a certes lesions cutànies que podien adquirir les formes de *floronco* i *àntrax*, segons la seua extensió posterior i el nombre de punts de drenatge a l'exterior. Popularment l'*àntrax* es coneix com a *vesper*. A l'Acta es parla tan sols de *carboncho* o *carbuncle* per a referir-se a les lesions que Agramont designa com a «àntrachs ho mala busaynna», en una confusió clínica de manifestacions el diagnòstic diferencial de les quals només es va poder fer, de manera precisa, sota el paradigma microbiològic. En efecte, els noms de *carbuncle* i *àntrax* fan referència a l'aspecte negre de les lesions, entre les quals hui es diferencien les produïdes pel *Bacillus anthracis*, en el cas del *carbuncle*, i l'*Staphylococcus aureus*, en el de l'*àntrax* (vegeu *carboncho* més avall: § 2. Vocabulari mèdic). En català, encara es diu *àntrax maligne* al *carbuncle*. Així, quan Agramont parla d'«àntrachs ho mala busaynna» potser que es referisca a la forma més greu de la malaltia, que seria l'*àntrax* quan arrela en persones debilitades, o bé al *carbuncle*; i quan l'Acta esmenta el «carboncho vulgar», tal vegada designa l'*àntrax*. Augmenta la confusió el fet que les *vèrtols*, que per la localització cutània s'haurien de considerar *grans*, en la parla popular i en català antic no es diferencien amb claredat dels *bubons* (*Diccionari enciclopèdic de medicina: DEM*).

Les taques a la pell tant es poden interpretar com l'exantema que apareix en el tifus o com els hematomes cutanis de la pesta genuïna. El fet que els metges que s'ocupen del cas oriolà parlen de «febre punticular maligna, tavadillo o pulgó» indueix el lector actual a creure que pensaven en casos «esparsos» de tifus. El nom culte de *febre punticular* el va encunyar Fracastoro en el segle XVI, i fa referència a les taques maculars, i més tard petequials, que hi apareixen. El seu nom popular és *pulgó*, però el castellanisme *tavadillo* ja es troba introduït al català en el *Llibre de la peste* de Rafael Moix, imprès a Barcelona l'any 1587:

Si la naturalesa llança lo carboncle o mala bua, los pichs en lo cuyro que se anomenen tavadillo o pulgó (*apud DCVB*, s. v. pulgó).

Altres manifestacions cutànies, que Orivay atribueix a «eixides [...] per sang recremada» [f. 24r], fan evocar les descripcions del *Regiment* d'Agramont (article III, capítol II; *apud Veny* 1971):

A vegades aquela sanch podrida bull axí com fa lo most e va a les partides de ffora. E engendre-s pigota e sarampió.

Esment especial mereix l'estudi de les diferents febres. A hores d'ara, resulta difícil avaluar l'enorme importància d'aquestes en la medicina clínica, importància que va pro-

vocar que se'n distingís un nombre extraordinari, fins al punt que a l'edat moderna hi havia metges versats en piretologia i Sánchez Núñez va compondre el *Diccionario de fiebres*<sup>3</sup> per sistematitzar-les. Com a mostra de la dificultat per a interpretar sota paradigmes de hui la medicina del passat, es pot dir que les febres que apareixen a l'Acta tenen entitat pròpia i no són, en general, descriptives, com podria pensar-se d'expressions com «febre ardent»; com tampoc no són sinònimes «terciana doble» i «terciana duplicada».

Sembla que ni els metges d'Oriola ni el mateix Juan Bautista Orivay van trobar un element essencial per a declarar l'estat de pesta: el «contagi pestilent». Així, a l'Acta es troben les expressions:

[...] sens haver vist en tot este temps en malalt algú señal de enfermetats sospitoses de contagi [...] [f. 2r]; [...] ni del contacte de aquell en la roba del hospital no se a experimentat algun dany de contagi [...] [f. 4r]; Morí de dit tabardillo sens vestigi de contagi pestilent [f. 11r]; [...] encara que es rosaren moltes persones ab dits malalts no es contagiaren [...] [f. 14r]; Y confirmà lo dit relant lo seu juhý de que no y havia agut en dita malalta enfermetat pestilent ab efecte, pues a ninguna altra persona de la casa se ha apegat ni a pasat a altra casa dels que li assistiren del vehinat. [f. 17v].

Amb aquestes premisses conclogué Juan Bautista Orivay que «no estigués introduhit en esta ciutat lo contagi de Múrcia y Cartagena [23v]».

La idea de *pesta* com a «gran epidèmia molt greu i de manifestació explosiva» es pot apreciar en l'informe que el metge de Cartagena Andrés Chaves va redactar amb motiu de la passa a Múrcia el 1648 (*La peste de 1678 (...) La peste de Cartagena*):

*D. Andrés de Chaves, Médico de esta ciudad de Cartagena digo, que cumpliendo con el acuerdo de esta Ciudad estuve en la de Murcia a reconocer la epidemia que allí corre que es una fiebre epidemia maligna y contagiosa con accidentes muy rigurosos y bubones en las ingles y tumores en los brazos, parótidas en las orejas, secas en las glándulas del cuello, carbunclos en muchas partes del cuerpo, con otros incidentes perniciosos de que han muerto muchos con brevedad y, aunque es verdad que hasta ahora esta enfermedad está entendida diferentemente de los médicos de la dicha ciudad, unos juzgándola por más sospechosa de peste que otros, a mi me parece, según lo que he visto y conferido, que al presente no se puede calificar por peste legítima porque los accidentes referidos suelen venir acompañados de tabardillos y otras calenturas maliciosas sin infección del aire, ni contagio pestilente que siempre es necesario de esencia para declarar por peste cualquier enfermedad.*

Els requeriments essencials d'«infecció de l'aire» i «contagi pestilent» arrelen en la medicina clàssica, i així els expressa Agramont en el *Regiment* (article I, capítol I; *apud* Veny 1971):

Dich que pestilència és mudament contra natura de l'àer en ses qualitats ho en sa substància, per lo qual en les coses vivents vénen corrupcions e morts soptanes e malauties diverses en alcunes determenades regions, oltra cós acostumat en aquelles.

3. L'edició de 1828, que és la que hem consultat, consta de 410 pàgines. La primera edició és del 1819, quan encara s'estava redactant el diccionari mèdic francès que en va ser la font, i recull les febres diferenciades al llarg de l'edat moderna.

I referent al contagi diu el *Regiment* (article II, partida II, capítol I; *apud* Veny 1971):

Altra rahó és participació ab malalt de malaltia pestilencial, car d'u se pega en altre axí com a foch salvatge e d'aquell en altre. E axí s'estén als altres si Déus misericordiós no y tramet la sua sancta gràcia.

Malgrat l'informe en contra que es tractés de *peste legítima*, en el cas de Cartagena, a instàncies del mateix Chaves, les autoritats van adoptar les mesures adequades en tota pestilència (*La peste de 1678 (...). La peste de Cartagena*):

*Después de oída religiosamente la lectura de este informe por los señores regidores, acordaron mantener una vez más cuantas disposiciones se tenían dictadas para evitar el contagio y elegir por sorteo los capitulares que acompañados de hombres armados deberían salir por turno a la guarda del campo, con severísimas instrucciones para impedir la entrada en Cartagena y su término a las personas procedentes de lugares sospechosos de peste.*

Les mesures es van adoptar a Cartagena per a evitar l'arribada del flagell, però els metges que el 1678 estudiaren la situació d'Oriola havien de reconèixer que la malaltia ja era a la ciutat, amb les conseqüències que se'n derivarien. Així, i atesa la manca de «contagi pestilent», van tractar d'explicar l'aparició dels diferents signes per mitjà de causes externes. Potser per aquesta raó relacionaren sempre els bubons amb contusions, ferides o excés d'activitat del membre o part del cos al qual dits ganglis inflamats feien d'emuntori. Els vòmits no eren *eriginosos* [*sic*]. Dues persones havien mort de «febre ardent», però presentaven una «paròtida», cosa que sempre era de mal pronòstic en aqueix tipus de febre que, per altra banda, molt poques vegades presentava caràcter epidèmic (vegeu *febra contínua ardent*, § 2), etc.

Esment especial mereixen les referències a les emocions com a causa de malaltia i, fins i tot, de mort. En són uns exemples a l'Acta:

«[...] de la aflicció de una filleta que se li havia mort y de veure a son marit malalt, havia tengut una febrera [...] [f. 6r]»; «[...] de febra contínua y uns floroncos segos en los basos [*sic*: brasos] y en el pit, ab grave melancolia *eo* aprençió, pensant tenia contagi pestilencial. Emperò, satisfet de que no tenia accident sospitós de pest, com ab tota realitat no el patia, està ya bo.» [f. 8r]; «[...] de mal de gota coral ab febra diària pròpia a ocació de una pesadumbre.» [f. 9r]; «Y morí ab una inflamació en la gola que el sufocà, causada de haver ohit plorar a sa mare per la mort dels altres dos fills que moriren.» [f. 9r]; «Altre corista mallorquí en dit convent, de aprençió que el primer religiós difunt havia mort de contagi estant pletòrich. Li donà febra ardent sens sospita alguna de contagi pestilent, y de present està sens perill.» [f. 11r]; «[...] haver-se-li retirat el mèstruo ab lo sobresalt de haver vist pasar un cadàver. Està ab febra contínua sens senyals pestilents.» [f. 11v]; «[...] perturbació de la gent, ab un general temor, de tal manera que a alguns los ha-celerat la mort [...]» [f. 23v].

Les «passions d'ànimo», «aprençions de temor» i el «pasmè» també s'hi esmenten. Per a comprendre aquestes afirmacions, cal recordar que, en la medicina galènica, les emocions eren una de les sis «causes no naturals» que, si s'alteraven, ocasionaven malal-

tia. Agramont dedica als «accidents de l'ànima» tot el capítol VI, de la partida II, de l'article IV del *Regiment*, el qual titula:

Lo. VIèn. capítol és del regiment dels accidents de la ànima, los quals són axí com ira, goig, temor, tristícia, angoxa e axí dels altres,

i al qual pertany el següent paràgraf:

Mas entre-ls altres accidents que deven ésser esquivats en aytal temps sí és pahor e ymaginació, car per ymaginació sola pot venir alcuna malaltia, car trobe's que alguns són estats tíschs per sola ymaginació. Hoc encara és de tan gran força e de tan gran vertut que fa mudar la forma e la figura a l'infant ho a la creatura en lo ventre de la mare.

Una vegada descartat el «contagi pestilent», el Dr. Orivay, a banda d'indicacions sobre els aliments, fa unes recomanacions per evitar que les malalties presents «d'uns es peguen a altres», com són que quede sota responsabilitat de la Junta de la Salut «el purificar la roba» dels «malalts que moriran de febres malignes i punticulars» i evitar el tracte dels convalescents amb els veïns. A més, ordena que «els apositos dels malalts» estiguin nets, regats, orejats i amb enramats de «cañes, murta y altres herbes fresques», en un intent d'evitar la infecció de l'aire amb unes mesures higièniques que ja recomanava Agramont als habitants de Lleida tres segles abans. La prohibició de vendre remeis contra la pesta potser buscaria evitar l'alarma i l'angoixa.

La pestilència coneguda com a «mort negra» va arribar a Europa l'octubre del 1347, i hi va romandre, amb brots periòdics, fins a finals del segle XVII. El primer *Regiment* per a evitar-ne els estralls va ser escrit en català per Jacme d'Agramont. La passa que va afectar Oriola el 1678, si va ser d'autèntica «mort negra», es trobaria entre les últimes que van aparèixer al nostre continent.

## 2. VOCABULARI MÈDIC

**acalorament:** Congestió de la pell (sobretot de la cara) causada per una assolellada, per un exercici excessiu o per un estat febril.

**accidents:** 1- Síntomes, manifestacions d'una malaltia. 2- Qualsevol esdeveniment no esperat que apareix en el curs d'una malaltia.

**accident maligne:** Accident que agreuja una malaltia (vegeu *accidents*).

**accident moritantos:** Vegeu *accident maligne*.

**achaque:** 'alifac, xacra, recialla, ròssec o infermetat'. Mal físic permanent que es pateix com a conseqüència d'una malaltia, de la vellesa o des del naixement.

**afecte:** 'efecte, afecció'. Resultat d'una causa que ocasiona malaltia.

**afecte (en malalta del dit afecte):** Alteració morbosa, malaltia.

**afecte soporós:** Alteració de l'estat de consciència que pot variar entre la somnolència, la son profunda i un estadi pròxim al coma.

**angina benigna:** Expressió descriptiva per a les angines que mostren signes favorables, evolucionen cap a la curació i responen als remeis habituals (vegeu *anchines*).

**anchines:** 'angines'. Inflamació de l'istme de la faringe.

**animi deliquiós:** 'ànim deliquiós'. Que defalleix; que perd força progressivament.

**apostema intrínseca:** 'apostema intrínsec'. Abscés purulent intern.

**apreñció:** 'apreñsió'. Preveñció contra allò de què es tem algun mal; és el resultat d'un concepte fals i negatiu que la imaginació fa formar sobre una cosa.

**asma:** Nom de processos respiratoris que causen contracció espasmòdica dels músculs bronquials. L'accés presenta atacs de dispnea, tos, raneres, opressió al pit, etc. Tot i que hui s'identifica, impròpiament també, amb «asma bronquial», el nom designa més bé una síndrome o conjunt de símptomes i signes que pot estar produït per múltiples causes.

**vena:** 'vena'. Cadascun del vasos sanguinis per on torna la sang des dels capil·lars al cor.

**benigne:** En patologia, sense malícia, que no és perillós (vegeu *malícia*).

**bentrell:** Vegeu *ventrell*.

**bòmits:** Vegeu *vòmits*.

**bubó:** Tumor causat per la inflamació d'un gangli —adenitis. En origen s'aplicava tan sols a les adenitis inguinals i, més concretament, a aquelles que presentaven supuració.

**bubó pestilent:** 'bubó pestilencial'. Bubó maligne propi de malaltia pestilencial.

**cambres:** 'diarrea'. Major freqüència, major fluïdesa i, sovint, major volum de les deposicions. «Tenir cambra, anar de cambres»: tenir diarrea.

**cara del peu:** Part superior del peu.

**carboncho:** 'carboncle'. Lesió cutània produïda pel *Bacillus anthracis*. És una malaltia pròpia de bovins i ovins, i es pot transmetre a l'home. Fins al desenvolupament de la microbiologia, en el segle XIX, no es va poder diferenciar exactament de l'àntrax, que és una lesió cutània produïda per l'*Staphylococcus aureus*. De fet, el carboncle es coneix encara com a àntrax maligne, i carboncle i àntrax són noms que es fan servir en totes dues malalties com si foren sinònims, circumstància que manté la confusió. En el segle XVII, encara en època de la medicina clínica, les lesions potser semblarien similars; de fet àntrax prové del grec *άνθραξ* 'carbó' i 'carboncle', del llatí *carbunculus*: 'carbonet'. Totes dues paraules al·ludeixen a la coloració negra de la lesió.

**carboncho vulgar:** Probablement, 'àntrax' (vegeu *carboncho*).

**carbuncle:** 'carboncle'. Vegeu *carboncho*.

**catarros:** 'catarro'. Inflamació de qualsevol mucosa, habitualment amb hipersecreció de mucositat. S'aplica, amb més freqüència, a les mucoses nasal i faríngia, però també se'n diu de la mucosa digestiva, conjuntival, bronquial, uretral (la blennorràgia es coneix com a «catarro uretral o catarro veneri»), etc.

**còcope o desmai:** 'síncope'. Pèrdua sobtada del coneixement.

**còlica:** 1- Adjectiu. Es troba, moltes vegades, substantivat: Dolor agut fluctuant, produït per la contracció intermitent de fibres musculars llises d'una víscera buida. *Còlica passió*: dolor de budells. *Passa còlica*: malaltia de ventre manifestada principalment per diarrea (*DCVB*). 2- Nom masculí: Forma vulgar de designar la diarrea. 3- Nom femení: Adjectiu substantivat; evacuació excrementícia molt clara (Urgell) (*DCVB*).



- còlica humoral:** Evacuació excrementícia molt clara? (Urgell) [Font: *DCVB*].
- còlica per dalt y per baix:** Vòmits i diarrea.
- còlica viliosa:** 'còlica biliosa'. Còlica per excés de bilis (vegeu *còlica*, accepcions 1 i 2). La medicina del segle XVII distingia, entre d'altres, *còlica biliosa* i *còlica calculosa*. La primera estava causada per excés de bilis, suposadament en els budells, i la segona, per la presència de 'pedres' en els budells.
- colp gran en lo polse de aquell peu:** Traumatisme en el dit gros del peu. Només es diu dit *polze* (o *polse*) el dit gros de la mà, però és un error corrent, fins i tot ara, parlar de «dit polze del peu».
- coma:** Quadre clínic greu amb pèrdua de la consciència, de la motilitat voluntària i de la sensibilitat, amb les funcions vitals vegetatives (respiració, circulació i diüresi) conservades.
- coma vigil:** Estat de coma en el qual es presenta deliri, insomni i estat de semiinconsciència (vegeu *coma*).
- combalexent:** 'convalescent'. Persona que es troba, després d'una malaltia, en fase de recuperar el seu vigor.
- compleció mal humorada:** 'complexió mal humorada'. Constitució amb desproporció entre els humors corporals: sang, flegma, còlera o bilis groga i bilis negra o melancolia.
- compleció morbosa:** 'complexió morbosa'. Constitució malaltissa.
- confecció:** Producte compost que resulta de la combinació de diferents elements simples.
- confecció mitridàtica:** 'mitridat'. Producte compost similar a la triaca (vegeu *triac magna*).
- contagi pestilent:** Vegeu *enfermetats contagioses de peste*.
- contusió:** Lesió traumàtica produïda per un colp o per la pressió, sense solució de continuïtat de la pell.
- convulsos:** Vegeu *moviments convulsos*.
- còpia de fleumes:** Abundància de mucositats.
- cordials:** Productes medicinals o alimentaris que donen força al cor.
- corrupció:** Alteració produïda per descomposició.
- corfeta:** Diminutiu de *corfa*. Crosta. Estratificació produïda per l'assecamment de serositats, de pus o de sang.
- costelles verdaderes:** 'costelles veritables'. Les set primeres costelles del cos, que s'uneixen a cartíl·lags i aquestos a l'estern. Les costelles falses són les cinc últimes de cada costat, i s'uneixen, per mitjà del seu cartílag, al de la costella superior o bé queden lliures.
- costreró:** Augmentatiu de 'crostera'. Cicatriu lletja deixada per una nafra mal curada. A l'Acta es presenta com a sinònim de *sisura* (vegeu *sisura*).
- costum:** 'costum de dona'. Menstruació. Ací apareix l'article en femení i el nom en masculí, quan antigament existia la forma femenina 'costuma' (*DCVB*).
- crudea de ventrell:** 'cruesa de ventrell'. Indigestió. Trastorn transitori produït per la digestió deficient d'algun menjar.
- cruditats de ventrell:** 'cruesa de ventrell'. Vegeu *crudea de ventrell*.
- cutànea:** 'cutània'. Localitzada a la pell. Al text, 'superficial'.
- debilitar:** Fer tornar dèbil, afeblir.
- deliquiós:** Vegeu *animi deliquiós*.

**delirar:** Trobar-se en estat de deliri (vegeu *deliri*).

**deliri:** Situació de pertorbació mental, de duració variable, en la qual el malalt presenta gran excitació, pèrdua de la memòria, incoherència d'idees i alteracions de la parla i de l'orientació. Pot provocar-lo la febre alta ('tífus', de fet, significa 'boira', i possiblement aquest siga també l'origen de l'expressió 'tenir el cap emboirat').

**deliri (quasi) melancòlich:** Vegeu *melancolia hipocondríaca*.

**desmai:** Vegeu *cíncope o desmai*.

**desorde:** 'desorde o desordre' (*DCVB*). Acció contrària a allò que és acostumat.

**dolor de costat espúreo:** 'dolor de costat espuri'. Dolor d'origen incert, o de causa desconeguda, localitzat a la regió lumbar.

**dolor en lo pit, sens febra:** Expressió de caràcter descriptiu.

**dolor nefrítich:** Dolor agut a la regió lumbar, que s'irradia als genitals i a l'engonal. Sol ser intermitent, però entre els accessos hi persisteix un adolorament.

**dolors de hillada:** 'dolors d'illada'. Dolor localitzat a la regió lumbar (vegeu *hillada*).

**emuntori:** Lloc d'evacuació de les humors i matèries supèrflues del cos. Es considerava que els ganglis de l'engonal actuaven com a albelló de les humors corrompudes originades en la part del cos distal al diafragma, com els de les aixelles ho eren per a les originades en la part proximal.

**enfermetat de gota:** 'infermetat de gota'. Malaltia similar a aquella que es coneix hui amb el mateix nom, que és un procés morbós que evoluciona amb crisis recurrents d'artritis, seguides de remissió completa, i dipòsits subcutanis de cristalls d'àcid úric. Segons el *DEM*, «la denominació prové de l'antiga creença que la malaltia era deguda a una noxa que queia de gota en gota a l'articulació».

**enfermetat pestilent:** 'malaltia pestilent'. Malaltia contagiosa epidèmica. Vegeu *enfermetats contagioses de peste*.

**enfermetats contagioses de peste:** 'malalties contagioses de pesta'. Malalties encomandisses amb caràcter epidèmic i que causen gran mortaldat.

**enfitar-se:** Empatxar-se. Indigestar-se. Patir un trastorn transitori produït per una digestió deficient.

**enfitat:** Vegeu *enfitar-se*.

**engandrenar-se:** 'gangrenar-se'. Patir gangrena o mort de teixits del cos.

**enisifela:** Probablement 'erisipela'. Malaltia infecciosa de la pell i del teixit subcutani que forma una placa vermella, de límits ben definits, que s'estén perifèricament. Se sol localitzar al voltant d'un orifici de la cara o d'alguna ferida. Aquest mot presenta moltes variacions, arcaiques o dialectals. El *DCVB* en recull: *erisipila*, *eresipel*, *etsipella*, *dissipela* i *otsipella*.

**emplastre:** 'emplastre'. Substància medicinal pastosa que, estesa sobre un drap, s'aplica a una zona del cos i a la pell de la qual s'adhereix.

**epítemes:** 'epítima'. Qualsevol medicament que s'aplica exteriorment, damunt la pell o regió afectada. El *DEM* no hi fa excepcions, però el *DCVB* n'exceptua els unguents i els emplastres.

**eriginosos:** Vegeu *vòmits eriginosos*.

**escara:** Lesió cutània caracteritzada per una necrosi que afecta l'epidermis, la derma i la hipoderma.

**escordi ver:** Planta herbàcia (*Teucrium scordium* L.), de la família de les labiades.

**esglai:** Vegeu *pasme*.

**espales:** ‘espatles’. Espatla: regió anatòmica situada entre el coll i la unió del braç amb el tronc, o muscle. És possible que a l’Acta, on apareix en plural, es referisca a l’esquena, ja que aquesta era una de les accepcions d’espatla en català antic i encara hui en algunes contrades.

**euriginosos;** Vegeu *vòmits eriginosos*.

**evacuació universal:** Nom que assignà Avicenna, al *Canon*, a la sagnia. Les ventoses eren l’evacuant particular, perquè actuaven en un lloc concret.

**febra:** ‘febres’. Augment de la temperatura del cos per damunt de 37° C, conseqüència de la reacció de l’organisme a algun procés patològic.

**febra avitual dels vapors del humor melancòlich:** ‘febres habituals dels vapors de l’humor melancòlic’. Febre hèctica o consumptiva, la causa de la qual s’atribuïa al predomini de la bilis negra (melancolia).

**febra benigna:** ‘febres benignes’. Febre que no presentava cap complicació ni perill.

**febra contínua:** ‘febres contínues’. Vegeu *febres contínues*.

**febra contínua ardent:** ‘febres contínues ardents’. Els diccionaris de febres de començaments del segle XIX donen el nom de *febres ardents* a la clàssica «febres gàstrica complicada amb l’angeiotènica o inflamatòria». Era contínua i molt poques vegades presentava caràcter epidèmic. La febre ardent es coneixia també amb el nom llatí de *causus*. Un dels signes de molt mal pronòstic de la febre ardent era l’aparició d’«una paròtida sense supuració» (Sánchez Núñez, 1828: 162, §407), tal com descriu el document del 1678 que va ocórrer amb malalts que en van morir: «febra continua ardent, ab una papera darrer la orella dreta» [f. 4r] i «febra ardent ab una paròtida detrás la orella» [f. 8v].

**febra contínua maligna:** ‘febres contínues malignes’. Vegeu *febres malignes*.

**febra de perill:** ‘febres de perill’. Febre que comporta conseqüències greus.

**febra diària:** ‘febres diàries’. Vegeu *febres diàries impròpies*.

**febra diària impròpia:** ‘febres diàries impròpies’. Una divisió clàssica de les febres era: «diàries, pútrides i hèctiques». Tenien per subjecte les parts volàtil, gelatinosa i tèrria de la sang, respectivament. Les «diàries impròpies», a banda de ser lleus i de curta durada, no tenien causa coneguda. Es coneixia també per «sínoca —o sinocal— impròpia».

**febra diària pròpia:** ‘febres pròpies’. Febre de curta durada —de quatre a set dies— atribuïble a causa coneguda. Es coneixia també per «sínoca pròpia o pútrida» (vegeu *febres diàries impròpies*). El pronòstic depenia de la intensitat dels símptomes. Sense tractament podia passar a una classe de febre més greu.

**febra intermitent:** ‘febres intermitents’. Aquella que es presenta en forma d’accessos separats per intervals apirètics. La més típica és la causada pel paludisme, però es veu també en les infeccions urinàries i biliars, i en els abscessos.

**febra intermitent benigna:** ‘febres intermitents benignes’. La febre intermitent benigna o simple era aquella febre intermitent que no presentava cap complicació. Aquest fet condicionava el seu tractament.

**febra intermitent terciària:** ‘febres intermitents terciàries o terçanes’ (vegeu *terciària*).

**febra maligna:** ‘febres malignes’. Els metges donaven aquest nom a qualsevol tipus de febre

que es manifestés amb símptomes neurològics (amb a-tàxia, és a dir, amb des-ordre).

En particular, denominaven així la «febre tifoidea» (Sánchez Núñez 1828: 255, §846).

**febra maligna punticular:** Vegeu *febra punticular maligna*.

**febra punticular:** Vegeu *febra punticular maligna*.

**febra punticular maligna:** ‘febre punticular maligna’. Tifus exantemàtic. (vegeu *pulgó*).

**febra sínoca:** ‘febre sínoca’. Febre contínua simple, de curta durada i de la qual no es coneix la causa.

**febra synochal:** ‘febre sinocal’. Vegeu *febra sínoca*.

**febra terciana intermitent:** ‘febre terciana o terçana intermitent’ (vegeu *febra intermitent terciana*).

**febre ardent:** Vegeu *febra contínua ardent*.

**febre contínua viliosa:** ‘febre contínua biliosa’. Molt possiblement es tracta de la *febris biliosa* d’Hipòcrates o *sinochus biliosa* de Galè. Els metges de l’edat moderna la coneixien també per *febris gastrica* (nom proposat per Baillou en el segle XVI). Sánchez Núñez en fa la següent descripció (1828: 150, §350): «[...] *fiebre caracterizada por una cefalalgia violenta, tensión dolorosa en el epigastrio, calor urente al tacto, y generalmente repartido en toda la superficie del cuerpo, náuseas, vómitos de materias verdosas; sed inestinguible*».

**febres contínues:** La classificació de les febres que el 1844 va fer Ignasi Ametller a *Elementos de los afectos internos* recollia les experiències de segles anteriors (*apud* Corbella 2007: 70). Ametller distingí, de forma sistematitzada, entre «febres intermitents», «febres contínues no contagioses» (normalment no experimenten variacions d’intensitat apreciables en el seu curs i no són transmissibles) —a les quals sembla que es fa referència al document del 1678— i «febres contagioses».

**febres endèmies eo pàtries:** Que són habituals en una determinada regió.

**ferit de peste:** ‘ferit de pesta’ (vegeu *ferit del contagi*).

**ferit del contagi:** Contagiat. Aquesta expressió, que era usual del segle XVII al XIX, no es recull al *DCVB*.

**flach de ventrell:** De ventrell malalt; amb feblesa de ventrell. Així ho exposa el *Dictionarium seu Thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium* (1653), de Pere Torra, a l’article *ventrell*: «so flach de ventrell: *stomachi mei virtus debilitata est*».

**fleuma:** Mucositat.

**floronco:** ‘floronc, floronco o furóncol’. Inflamació de la pell d’origen en l’aparell pilosebaci. Es presenta com una tumefacció que inclou les restes del fol·licle pilós (conegut amb el nom de «clau»). El *DCVB* no recull la forma «furóncol», que sí ve al *DEM*.

**florncos segos:** ‘florncos cecs’ (vegeu *floronco*). Furóncols que no tenen cap punt de drenatge. En algunes comarques, com ara la Marina Alta, reben el nom de *furóncols sense cabota*. Dir-ne *grano ciego* és, encara hui, normal en la parla popular en castellà.

**floronguets segos:** ‘floronguets cecs’ (vegeu *florncos segos*).

**foch:** ‘foc’ (vegeu *gra de foch*).

**font:** Incisió feta i mantinguda artificialment en el cos humà amb finalitat guaridora; lloc del cos on es practica (*DEM*).

**frenesí:** ‘frenesí o frenesia’. Excitació extrema, mania.

**frenesins:** 'frenesís' (vegeu *frenesí*).

**gàlica:** Dóna malalta de malaltia venèria.

**gàlich:** Vegeu *incordi gàlich*.

**glans:** 'glands'. Extremitats del penis o del clítoris.

**glàndula:** Gangli limfàtic. Engruiximent situat en el trajecte d'un vas limfàtic.

**gola:** Zona anatòmica compresa entre el vel del paladar i l'entrada de l'esòfag i la laringe.

**gota:** Vegeu *enfermetat de gota*.

**gota coral:** Epilèpsia.

**gra:** Lesió cutània menuda que recorda les llavors dels cereals.

**gra de foch:** 'gra de foc'. Lesió cutània vesicular, que evoluciona a crosta, pròpia d'una infecció pel virus de l'herpes zòster.

**granset:** Possiblement, un diminutiu de *gransa* (vegeu *DCVB*) que ha adoptat el significat figurat de 'granellada', açò és, una erupció cutània en forma de petits grans.

**hillada:** 'illada'. Zona situada a cada costat del cos, entre les últimes costelles o costelles falses i els ossos superiors de la pelvis. Flanc.

**inapetència:** Manca de gana de menjar.

**incordi:** Bubó o adenopatia inguinal.

**incordi gàlich:** 'incordi gàlich'; adenopatia inguinal de causa venèria.

**inflamació:** Rubefacció, tumefacció, dolor i calor en una zona corporal concreta.

**inflamació de gola:** Vegeu *inflamació en la gola*.

**inflamació en la gola:** Inflamació de la zona anatòmica compresa entre el vel del paladar i l'entrada de l'esòfag i la laringe.

**inquietut:** 'inquietud'. Manca de tranquil·litat. En estat d'agitació física o anímica.

**lacse:** 'lax'. Mancat de tensió.

**lax, laxa:** Vegeu *lacse*.

**letargo:** Castellanisme en compte de *letargia*. Son anormal i profund, amb aparença de mort, del qual el malalt desperta de manera parcial en resposta a estímuls, però hi recau de seguida sense guardar-ne cap record.

**llet rapresa:** 'llet represa'. Retenció de la llet en el pit.

**lleu (úlcer de lleu):** Pulmons.

**màcula:** Vegeu *manches*.

**magnitud:** 'magnitud'. Volum.

**mal:** Malaltia.

**mal de gota:** Vegeu *enfermetat de gota*.

**malalt del ventrell:** 'malalt del ventrell o estómac'. Ventrellada. Indigestió amb diarrea.

**malícia:** En patologia, 'malignitat'. No ve recollit al *DCVB*.

**maliciós:** Amb malícia (vegeu *malícia*).

**malalt gàlich:** 'malalt gàlich'. Persona amb malaltia venèria.

**manches:** 'taques'. Variacions circumscrites de color en la pell, degudes a la presència de substàncies estranyes.

**melancolia eo aprenció:** 'melancolia': Estat d'ànim caracteritzat per una tristesa indefinida. S'atribuïa al predomini de la bilis negra sobre els altres humors. (vegeu *aprenció*).

**melancolia hipocondríaca:** Melancolia amb tendència a l'ansietat per la salut pròpia i a exagerar els patiments reals o imaginaris (vegeu *melancolia eo aprenció*).

**melancòlich (humor):** ‘humor melancòlic’. Bilis negra (vegeu *compleció mal humorada*).

**mestrua:** Vegeu *mèstruo*.

**mèstruo:** ‘menstru’. Flux hemàtic periòdic per la vulva la repetició del qual constitueix la menstruació.

**mitridàtica:** Vegeu *confecció mitridàtica*.

**mortificació:** En medicina, gangrena o necrosi.

**morts súbites:** ‘morts sobtades’. Mort que sobrevé de manera ràpida i/o imprevista.

**moviments convulsos:** Contraccions violentes, involuntàries i patològiques dels músculs esquelètics. A vegades tenen un origen psíquic, com sembla que s’ intenta explicar a l’Acta.

**muscle:** Part superior i lateral del cos on té lloc la unió del braç amb el tronc. Segons el DCVB, com a dialectalisme molt restringit, designa la part del cos on comença la cuixa.

**papera (darrer la orella):** Possible castellanisme —només ve recollit al DCVB— que podia aplicar-se a l’*escròfula* o *porcellana*, que és la denominació desueta d’una patologia poc definida, pròpia d’infants i d’adolescents, en la qual el més característic era l’adenitis cervical. El lloc, darrere de l’orella, pot fer pensar també en *galteres* (vegeu *paròtida eo papera*).

**paròtida eo papera:** Tots dos, possibles castellanismes [el DCVB recull només la forma *paròtida*, a diferència del DIEC, del DEM i dels diccionaris de Enciclopèdia Catalana, que recullen tan sols *paròtide*]. A diferència de l’esment de *papera (darrer la orella)*, ara s’esmenta la paròtide. La conjunció *eo* indica que es fan servir els dos termes com a sinònims. De fet, l’etimologia, del llatí *par-otida*, no indica més que ‘tumoració vora l’orella’, i aquesta pot referir-se tant a l’*escròfula* o *porcellana* com a les *galteres* en el concepte actual de ‘parotiditis’.

**parts baixes:** Regió perineal, situada entre les cuixes i limitada, en l’home, per l’escrot i l’anus, i, en la dona, per la vulva i l’anus.

**passió de ànimo:** ‘passió d’ànima’. Tristesa, aflicció, desconsol.

**pasmada:** Torbada per un pasme (vegeu *pasme*).

**pasme:** Esglai. Por o sorpresa que torba profundament.

**pegat:** Tros de paper, tela, etc, damunt del qual s’ha estès un emplastre que es col·loca en contacte amb la pell (vegeu *emplastre*).

**pesadumbre:** Castellanisme per ‘pesar’ (substantiu). Desplaer, sentiment de disgust.

**peste:** Vegeu *enfermetats contagioses de peste*.

**pestilencial:** Que té la natura o les qualitats de la pesta. (Vegeu *enfermetat pestilent*).

**pestilent:** Vegeu *enfermetat pestilent*.

**piques negres:** ‘pigues negres’. Taques petites a la pell (vegeu *manches*). «Pigues negres de febre pestilencial» (Lacavalleria, *apud DCVB*).

**plaga:** En aquest cas («de haver-se asotat lo Divendres Sant y haver entrat, ans de curar-se la plaga, en un fabar» [f. 6r]), es sinònim de nafra o úlcera.

**plenitut** (en «tabardillo ab molta plenitut» [f. 18v]): ‘plenitud’. En patologia clàssica: excés de sang o d’altres líquids en una part del cos o pertot. En la parla general: ‘ben establert, amb tot de manifestacions’. Totes dues lectures són possibles en aquest cas.

**pletòrich:** Amb excés d'humors. És possible que, a l'Acta, vulga referir-se a «pletòric de salut», amb excel·lent salut.

**poca malícia:** Escassa gravetat.

**pols:** nom popular per 'templa': Cadascuna de les parts laterals del cap limitades pel front, l'orella i la galta i on s'hi sent el batec arterial.

**polse:** Vegeu *colp gran en lo polse de aquell peu*.

**polvos de cristal:** 'pólvora de cristall'. Aquest producte medicamentós es troba també, per exemple, al llibre *Obras medico-chirurgicas de Madama Fouquet* (1748), on es recomana contra el verí d'arsènic (p. 222) i el verí de mercuri sublimat (p. 223).

**porgar-li (una font):** 'purgar-li'. Netejar la font i mantenir-la oberta (vegeu *font*).

**postuleta:** 'pustuleta', diminutiu de pústula. Lesió elemental de la pell que consisteix en un tumor xicotet que conté líquid purulent.

**propeixia:** Vulgarisme per *apoplexia*. Síndrome neurològica d'aparició brusca, que comporta l'abolició de funcions cerebrals i un cert grau de paràlisi muscular, però sense modificació essencial de la respiració ni la circulació (*DEM*).

**phthisis:** 'tisi'. Nom aplicat a qualsevol malaltia consumptiva.

**pulgó:** Febre greu de començ brusc, amb erupcions cutànies. Era el terme català per al castellanisme *tabardillo* i, per tant, així es designava popularment el tifus exantemàtic (vegeu *tavardillo*). Es coneix també, entre molts altres noms, per «febre dels polls, tifus clàssic, europeu o històric». A vegades, en els joves es deia així d'una erupció cutània que, a manera de xarampió o pallola, ocasionava rubefacció i taques vermelles (castellà: *alfombrilla*). Sembla que en aquests casos el procés no era tan greu, però tampoc no ho és el tifus exantemàtic clàssic en els infants i els joves, en els quals sol ser molt benigne.

**rapte [al cap]:** Qualsevol accés, impuls o atac sobtat, brusc o violent.

**rasmàs:** No hem pogut documentar aquest mot en català, que és una forma personal d'un verb *rasmar*, però el sentit sembla ser similar al *sajar* castellà (DRAE: '*cortar en la carne*') i presenta semblança formal amb *rascar* i *raspar*, de sentit paregut al que mostra l'Acta: «Se li donà orde a Thomàs Brotons, cirugià, per a que el rasmàs y li tallà la bena del cap en la regió dels polsos» [f. 11v.].

**recremada:** Vegeu *sanch recremada*.

**sachí:** Interpretem el mot en l'accepció de *sagí* com a *epipló major* o part del peritoneu que cobreix els budells per davant, i el greix que conté.

**sachí (tumor damunt lo):** Tumor situat a la part externa i baixa de la paret del ventre, que es correspon amb el sagí (vegeu *sachí*).

**sanch recremada:** 'sang recremada'. Es pensava que l'aire pestilencial corrompia la sang, i la sang podrida, a vegades, ocasionava eixidures. Aquesta idea de la medicina galènica es troba també al *Regiment* de Jacme d'Agramont (segle XIV), que la descriu d'aquesta manera: «A vegades aquela sanch podrida bull axí com fa lo most e va a les partides de ffora. E engendre-s pigota e sarampió». (Article IV, Capítol II, Paràgraf II; *apud* Veny 1971).

**seca:** Interpretem que vol dir 'séc'. Cicatriu.

**sella:** 'cella'. En català es diu «mal de cella» la migranya però, a l'Acta, el fragment «li dolia la sella» [f. 12v] sembla que fa referència a dolor en la regió superior a l'òrbita de l'ull.

**servici:** ‘servicial’ (substantiu). Ènema. Lavativa.

**sentit:** A l’Acta, capacitat de discernir: «es quedà sens sentit» [f. 21 r].

**siàtica:** ‘ciàtica’. Neuràlgia ciàtica: síndrome caracteritzada per dolor a la zona per on passa el nervi ciàtic i les seues branques principals —regió lumbar o illada, part posterior de la cuixa, buit popliti o sofraja de la cama, cama i peu—, s’acompanya de parestèsies i augment de la sensibilitat en les dites zones i, a voltes, d’atròfia muscular.

**sicatrisés:** Castellanisme per *cicatrius*.

**sisura:** ‘cissura’ (al DCVB apareix només amb una «s») i s’hi considera sinònima de *clivella*). Solc més o menys profund i sinuós. A l’Acta es presenta una de les vegades com a sinònima de *costreró* (vegeu *costreró*).

**sobrepart:** Ròssec d’un part (vegeu *achaque*).

**sopor:** Vegeu *afecte soporós*.

**soporós:** Vegeu *afecte soporós*.

**sufocació uterina:** Malaltia que s’atribuïa a la corrupció de la sang menstrual. Era el grau màxim de la «malenconia uterina», que es devia a l’obstrucció dels vasos periuterins amb supressió de la regla. Podia ser una de les conseqüències del «mal d’amor», que, tot i que ja es troba en el *Corpus hipocràtic*, va experimentar un revifament, amb característiques epidèmiques, a mitjans del segle XVII.

**sufocació de calor natural:** Vegeu *sufocar (lo calor natural)*.

**sufocar (lo calor natural):** ‘sufocar la calor natural’. Apagar, extingir la calor innata que, segons la medicina hipocràtica, era continguda en el cos, mantinguda pel neuma i distribuïda per les artèries.

**supreció de mesos:** ‘supressió de mesos’. Supressió de la menstruació.

**supreció de orina:** ‘supressió d’orina’. Detenció sobtada de la secreció, l’excreció o el flux normal de l’orina. A banda de la retenció a la veïxiga, també pot causar-la l’obstrucció de tots dos urèters, una malaltia dels ronyons o una tensió arterial baixa, incapaç de fer filtrar la sang.

**supurar:** Produir pus.

**tavardillo:** En la bibliografia clàssica, s’identificava amb el castellanisme *tabardillo* —*pulgó* en català— el tifus exantemàtic. Vegeu *pulgó*.

**terciana doble intermitent:** Vegeu *tersianes dobles intermitents*.

**terra sigilata:** ‘terra sigillata’. Argila amb sílice, carbonat de calç (creta), alumina, magnèsia i òxid de ferro. Es prenia en forma de dragees.

**tersiana:** ‘febre terçana o terciana’. Febre que apareix cada tres dies, és a dir, amb un interval d’un dia sense febre (segons la forma antiga de contar els dies). Hui es té per característica del paludisme produït pel *Plasmodium vivax*.

**tersiana contínua:** Vegeu *tersianes contínues*.

**tersianes:** Vegeu *tersiana*.

**tersianes benignes:** ‘tercianes o terçanes benignes’. Terçanes clàssiques, amb un dia apirètic entre dos amb accés febril. Els símptomes eren molt regulars, duraven entre set i catorze dies i tendien a la curació sense més auxili o amb l’ajuda de remeis lleugers.

**tersianes contínues:** ‘tercianes o terçanes contínues’. Febre contínua, però amb paroxismes cada tres dies. «Házese la calentura continua, que dura hasta que sane ó muera el enfermo, y si este humor es cólera, házese terciana continua. Si es continua, ¿por qué



la llaman terciana? Porque guarda la proporción y semejanza de terciana, arreciándose a los terceros dias». (*Vida y escritos de Francisco López de Villalobos* [apud Fabié, 1886: 140]).

**tersianes dobles:** «terçanes o tercianes dobles». Aquelles febres en les quals l'accés apareix cada dia —són, així, una varietat de febre quotidiana— (hui s'atribueix a la concurrència de dues soques de plasmodi, o dues generacions de plasmodi, en la sang circulant). Els accessos de febre dels dies parells s'assemblen quant a intensitat i hora d'aparició, però difereixen en aquestes característiques de les que presenten els accessos dels dies imparells, que, per una altra banda, són similars entre si.

**tersianes dobles intermitents:** 'terçanes o tercianes dobles intermitents'. Similars a les terçanes dobles.

**terciana intermitent:** Febre terciana clàssica. El grup de les febres intermitents en comprenia moltes varietats, una de les quals era la terciana o terçana (vegeu *tersiana*).

**triac magna:** Antídòt usat contra tota mena de metzines, compost d'una gran quantitat d'ingredients (més de 300).

**tumor:** Qualsevol inflor ocasionada per una massa de teixit anormal en una part del cos.

**tumor davall lo bras:** Adenopatia o hidroadenitis axil·lar.

**tumor inflamatori en la ingle esquera:** 'tumor inflamatori en l'engonal'. Adenopatia o vèrtola inguinal.

**tumor gàlich:** Vegeu *incordi gàlich*.

**turbació:** 'torbació'. Estat d'aquell que té alterada la quietud, la serenitat, la lucidesa.

**úlcer:** Solució de continuïtat de la pell o mucosa, amb pèrdua de substància, conseqüència d'una necrosi que tendeix a fer-se crònica.

**úlser:** Vegeu *úlcer*.

**vapors del útero:** 'vapors de l'úter'. Depressió histèrica. *Vapor* és un terme desuet per a referir-se a la hipocondria o a la depressió histèrica.

**ventrell:** 1-Estómac. 2-Abdomen.

**vèrtola:** Hidroadenitis o inflamació de les glàndules sudorípares. Es confonen fàcilment, en la parla popular i antigament, amb *minoves* i *bubons*, que són inflamacions de ganglis limfàtics, amb la distinció clàssica que es feia entre *minova* quan es produïen en la regió del coll i *bubó*, en l'engonal.

**vigília:** Insomni.

**volo asmi fi:** No hem estat capaços d'identificar aquest element. A l'Acta apareix en l'expressió: 'voloasmi fi, eo terra sigilata' [f. 23r], i en els documents consultats, quan hem trobat la 'terra sigillata' unida a altre producte, aquest sempre ha estat el 'bolo armini'. Apareix 'boli armini' al *Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie* (segle xv): «bol d'Armènia, argila vermellova de propietats astringents» (Veny 1985: 554). S'utilitzava contra la pesta, i per aquesta raó es troba també al *Regiment preservatiu i curatiu* de Lluís d'Alcanyís (apud DCVB, en l'entrada 'bolarmeni').

**vòmit:** Acció de treure per la boca el contingut de l'estómac amb moviments convulsius. També, el material vomitat.

**vòmits colèrics:** Vòmits amb bilis. Vegeu *vòmits viliosos*.

**vòmits eruginosos:** 'vòmits eruginosos'. Vòmits que presenten el color del ferro rovellat.

**vòmits euriginosos:** ‘vòmits eruginosos’. Vegeu **vòmits eriginosos**.  
**vòmits viliosos:** ‘vòmits biliosos’. Vòmits que contenen bilis, arribada a l’estómac per reflux.

## BIBLIOGRAFIA

- AMETLLER, Ignasi (1844): *Elementos de los afectos internos*. 2 v. Barcelona: Imprenta y librería de Pablo Riera.
- BELL, Benjamín (1798): *Sistema de cirugía*. Vol 2. Madrid: Manuel González, p. 244.
- CAMPBELL, Anna M. (1931): *The Black Death and Men of Learning*. New York: Columbia University Press.
- CORBELLA, Jacint (2007): «Les malalties del segle XVI a Catalunya. La patologia de l'època moderna. Els malalts», Universitat de Barcelona (ed.) *Les concòrdies dels apotecaris de Barcelona del segle XVI*. Barcelona, p. 67-83.
- CORTINA, Lorenzo / FENOLLOSA, Rosa (eds., 2004): *Crónica de la Medicina*. Barcelona: Plaza & Janés.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1978 (10 volums).
- DEM = *Diccionari enciclopèdic de medicina*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007.
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española, 1984.
- FABIÉ, Antonio M.<sup>a</sup> (1886): *Vida y escritos de Francisco López de Villalobos*. Madrid: Imprenta de M. Ginesta.
- FRANQUESA, Manuel (1981): *Diccionari de sinònims*. Barcelona: Pòrtic.
- HOOPER, Robert / QUINCY, John (1817): *A New Medical Dictionary*. Philadelphia: M. Carey & son, Benjamin Warner, and Edward Parker, p. 870.
- IBÁÑEZ, Félix (1795): *Topografía hipocrática*. Madrid: Imprenta de Ramón Ruiz, p. 216.
- KAMEN, Henry (1980): «Esquemas de vida i muerte». *La España de Carlos II*, Barcelona: Crítica, 1981, p. 67-106.
- La peste de 1678. La peste en el reino. La peste de Cartagena*. Región de Murcia Digital ([http://www.regmurcia.com/servlet/s.SI?sit=c,373,m,1915&r=ReP-23373-DETA\\_LLE\\_REPORTAJESPADRE](http://www.regmurcia.com/servlet/s.SI?sit=c,373,m,1915&r=ReP-23373-DETA_LLE_REPORTAJESPADRE))
- LÓPEZ PIÑERO, José María (2000): *Breve historia de la medicina*. Madrid: Alianza Editorial.
- MADAMA FOUQUET (1739): *Obras medico-chirurgicas*. Valladolid: Imprenta de Alonso del Riego (1748).
- MARTÍNEZ GOMIS, Mario (1982): «La larga espera de la muerte en una ciudad valenciana del siglo XVII. (Orihuela ante la peste de 1676-1678)». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia moderna*, 2. p. 135-166.
- MONTOYA, Brauli / CREMADES, Francesc (2012): «Rerefons lingüístic i mèdic d'un text

- sobre l'epidèmia de 1678 a Oriola (1: rerefons lingüístic)», *Estudis Romànics*, v. 34: 165-207.
- QUARÍN, José (1807): *Prontuario de medicina práctica o clínica*. Madrid: Imprenta de José del Collado, p. 528.
- SAINT-GERMAIN, Faraudo de: *Vocabulari de la llengua catalana medieval* [en construcció]. Institut d'Estudis Catalans. <http://www.iec.cat/faraudo/>
- SÁNCHEZ NÚÑEZ, Lorenzo (1828): *Diccionario de fiebres (traducido del francés)*. Madrid: Impresor Francisco Martínez Dávila.
- TORRAS i RODERGAS, Josep (1985): *Diccionari castellà-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TORRAS, Josep; SAGRISTÀ Marc (1987): *Diccionari català-castellà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TORRA, Pere (1653): *Dictionarium seu Thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium*. Barcelona: Antoni Lacaualleria.
- VENY, Joan (1971): «Regiment de preservació de pestilència», de Jacme d'Agramont (S. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. Tarragona: Publicaciones de la Excelentíssima Diputación Provincial.
- VENY, Joan (1985): «Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie». Publicat dins *Homenatge a Antoni Comas*. Barcelona: Facultat de Filologia-Universitat de Barcelona, p. 545-567.
- VIRREY Y MANGE, Pascual Francisco (1756). Tomo II. *Palma febril médico-práctica*. Madrid: Impresor Antonio Sanz, p. 319.

## APÈNDIX

### Arxiu Històric d'Oriola. Fons municipal. D 1236. 1678.

[f. 1r] *Die XIII, mensis maii, anno domini MDCLXXVIII*.

Comparent davant lo secretari infraescrit, lo Magnífich Dr. Juan Bautista Orivai, cathedràtich de Ypòcrates y examinador de Medicina de la Universitat de València, Comissari del Exelentíssim Señor Arquebisbe, Virrey y Capità General de la Ciutat y Regne de València, per a visitar y regonèixer la salut pública de tot lo Regne, com consta ab Real Comissió, sa data en València, en quatre dels corrents mes e any. Y Comissari també de la ciutat de València per a el mateix efecte, com consta de les instruccions que se li han donat per dita Ciutat, fermades per Don March Antoni Ortí, secretari de aquella, en virtut de les quals comissions, en lo dia de deu dels mateixos, es conferí en la present ciutat. Y, havent comparegut davant dels Magnífichs Justícia y Jurats y Elets de la Salut, [f. 1v] en la Casa de la Ciutat, en la Sala on se solen tenir les sitiades de aquella, als quals entregà les dites comissions y les cartes de creència que portava de dit Exelentíssim Señor y Ciutat de València, y havent tengut colòqui ab dits Magnífichs Justícia y Jurats y Elets de la Junta de la Salut y expresat los motius de sa comissió, donaren orde que tots los meches de la present Ciutat assistisen al dit Magnífich Doctor Juan Bautista Orivay, manifestant-li tots los malalts de qualsevol gènere de enfermetats que y aja en la present Ciutat per a que els puixa veure y regonèixer y fer juhí dels accidents que aquells pateixen per a el efecte de executar les dites comissions. Y que en lo dia de ans-de air per

la vesprada, assistit y acompanyat dels Magnífichs Dr. Thomàs Muñoz y Ginés Sánchez Bellmont, Jurats de la present Ciutat; de Jaume Timor, Racional, y [sic] Dr. Diego Quadra, Síndich General de aquella, y en companyia dels doctors Joa- [f. 2r] Joachim Genèsia, Basilio Miravete, Francés Morató y Estevan Camirla, doctors en medicina, y de Simón Assencio, sirurgià, als quals doctors de medicina, y Simó Assencio, se'ls rebé jurament per Nostre Señor Déu, etc, y que prometeren dir veritat. Als quals preguntà en virtut del dit jurament diguesen y declarasen quins malalts havien tengut des de el primer dia del present any fins lo dia de deu de abril, mes sercapasat, y quin gènere de enfermetats los quals havent-los examinats cascú de per si. Y conferint-los enaprés a tots junts, dixeren que haurien tengut cent-y-vint malalts, poch més o menys, de diferents enfermetats dites esparses y ordinàries, ya de accidents antichs, ya febres diferents, cambres, anchines, dolors de hillada, catarros y altres enfermetats acostumades, sens haver vist en tot este temps en malalt algú señal de enfermetats sospitoses de contagi, lo que confirmen per no haver ordenat remeis per a enfermetats contagioses de peste. Dels quals malalts, són morts en [f. 2v] en lo termini de dit temps seixanta, poch més o menys. Asò entès que molts d'estos han vengut malalts y morts de les alqueries ab la mateixa seguritat de no ser per causa de contagi presumit ni evident de peste. Y per quant los motius per a poder-se presumir hauria haüt en la present ciutat enfermetats sospitoses comensaren a córrer des de deu de abril, per a major aberiguació y satisfació, féu informe y examen rigurós des de eixe dia fins lo dia de air, en què comensaren a fer la visita dels malalts que de present extén, presehint lo mateix jurament dels dits doctors y sirujià, en virtut de aquell declararen cascú de per si lo següent.

### **Relació feta per lo Dr. Joachim Genèsia**

*Primo.* Lo Dr. Joachim Genèsia dix y declara que des de lo dia de deu de abril ha tengut los malalts següents:

En lo convent de Capuchinos un religiós llech de enfermetat de gota.

*Item.* Úsola Urrach, de febres contínues. Y [f. 3r] y de present esta bona.

*Item.* Una neboda de mossèn Rafael Angosto, ab una tersiana de què ya està bona.

*Item.* En casa del Marquès de Rafal, un llaurador ab una cos de un bou en lo pit, y està bo.

*Item.* La viuda de Montesinos, que és dona vella, de asma, y actualment pateix dit accident.

*Item.* En lo convent de sent Agustí, el lector Facundo, ab febra contínua, el qual està ya bo.

*Item.* En dit convent, el sacristà, de tersianes dobles, y està ya bo.

*Item.* En dit convent, Fray Pedro Pérez ab siàtica, y està millor.

*Item.* El cuiner del mateix convent, ab tavadillo, del qual és mort haurà tres dies.

*Item.* Un corista en dit convent, ab tersianes contínues.

*Item.* Altre corista, en lo mateix convent, ab tersianes dobles intermitents.

*Item.* En lo mesó de Miquel del Carpio, un chich ab febra contínua, ab una inflamació y floronco en una cama, el qual està millor.

*Item.* Una filla de Vicent Agulló, de una còlica. Y està ya bona.

[f. 3v] *Item.* Cas de Phelip Sánchez, mestre de aixà, un criat ab dolor en lo pit, sens febra, de què ya està bo.

*Item.* Cas de Silvestre, el arriero, un chich ab pulgó y febra. Lo qual esta millor.

*Item.* El *Padre Fray* Pedro Pomares, en lo convent de la Mersè, de febra y uns floroncos segos en lo pit y en los brasos de què ya està bo.

*Item.* Baltasar Soto, Generós, ab tersianes de què ya està bo.

*Item.* Sebastià Raya, ab febra, de un acalorament de què ya està bo.

*Item.* La muller del majordom de Don Juan Rosell, ab un incordi gàlich, sens febra.

*Item.* En el convent del Carme, el Pare Mestre Fray Sebastià Vilanova, que era molt vell y morí de tersianes contínues aurà huit o deu dies.

*Item.* El *Pdre. Prior* de dit convent, està ab febra sínoca.

*Item.* Cas de Benito Pardo, una fadrineta, de una còlica humoral y vapors del útero. La qual està millor.

*Item.* Casa de Sebastià Garrigós, un malalt ab tersiana contínua.

*Item.* Cas de Miquel Losano, dos chique- [f. 4r] chiquetes ab febra contínua.

*Item.* En lo hospital, un francès ab febra contínua, de la qual morí.

*Item.* En dit hospital, un fadrinet, de febra contínua ardent, ab una papera darrer la orella dreta. Y morí. Lo qual se colig no haguera aplegat a tal extrem si agués estat en tèrmens de curació, segons la poca malícia que se advertí dels señals de sa enfermetat ser curable, no podent-se haver eixecutat remey algú per haver estat en lo camp pasant tota sa enfermetat, fins que el portaren moribundo a l'ospital, ni del contacte de aquell en la roba del hospital no se a experimentat algun dany de contagi, havent deu dies que succehí.

*Item.* Altre chove de vint anys en dit ospital, que vingué del camp ab febra contínua, ab una inflamació darrer les orelles. El qual morí, y, ab lo bon sel y cuidado de la salut pública del dit Doctor Genèsia, y més esent lo puesto comú de malalts com és lo hospital, per haver-se mort tant promptament après que entrà en son poder, per no haver pogut usar en ell curació alguna, féu rigurosa averigua- [f. 4v] averiguació del principi de ses enfermetats, causes y temps de haon venia. A lo qual li fonch respost que venia de la canyada de doña Ynés de Rocamora, viuda de Don Vicent Ruiz y Rosell, que està en lo Camp de Sent Ginés, de la present ciutat, hon estava segant ab altres tres companers, que foren els que el portaren. Y que, mentres mencharen pa de forment, estigué bo, y que, enaprés, havent menchat pa de sivada, es sentí malalt del bentrell, y que es detingué en la dita cañada, que està prop de cinch llegües de la present ciutat, sis dies sens haver menjat bosí. Y que quant lo portaren, aplegà a la present ciutat, hon estigué cinch dies; y havent-lo embiat el meche que el curava al hospital en la conformitat que ha referit, sens forses ya y moribundo, circumstàncies bastants per a què morís de dits accidents *moritantos*.

*Item.* En casa de Francés Caixí, haurà quinse dies que morí un fadrinet, lo qual, més de dotse dies abans tenia un dolor en lo bras, ombro y pit dret del egersisi de llebantar la prensa de fer fideus que es fan en la dita casa per no estar acostumat ad aquell tre- [f. 5r] treball. Y, havent-li dit que es sagnara, no volgueren sos pares executar-lo. Y après de alguns deu dies, li donà febra y el sagnaren una bolta, y aquella nit que el sagnaren es llevantà del llit y es vegué un poal de aigua del pou, salada y de mala calitat, de lo qual li donà una còlica per dalt y per baix de la qual murí dins dos dies.

*Item.* A Maria Gallego la visità de orde dels señors de la Junta de la Salut, la qual estava ab febra contínua y un tumor inflamatori en la ingle esquera que li havia pervengut de causa externa perquè tenia un colp gran en lo polse de aquell peu. Y, havent-se posat una sabata apretada, se li inflamà el genoll, y de allí es originà el dit tumor, lo que succehí deu o dotse dies abans que li donàs la febra. Y, al mateix temps, estant ab la evacuació mènstrua, tingué un sust, del qual se li retirà la dita evacuació, causa bastant per a haver-li engendrat la febra ab la presedent alteració del peu y el chenoll, causar-li un afecte soporós, y créxer-li y fomentar-li el tumor del ingle sense haver experimentat en la dita, en tot lo discurs de sa enfermetat, senal algú de malaltia sospitosa com se reselà per part de dita Junta, y està [f. 5v] bona de present.

*Item.* A Geroni Trobat, flaqüer, visità de orde de dits señors per a efecte de averiguar la enfermetat que tenia y el trobà ab un incordi gàlich ab poca febra, del qual estava ya peloriat. Y preguntant-li la causa de la enfermetat, li respongué que havia estat tres o quatre dies ab una dona ab qui trataba carnalment, de lo qual li havia prevengut lo dit incordi y una febreta, y que lo havien sagnat quatre vegades dant-li cordials y fent-li fer ordens de christià fins a peloriar-lo. Y féu relació el dit Doctor Joachim Genèsia a la dita Junta que la enfermetat del dit Geroni Trobat no era cosa de cuidado sinó uns efectes de mal francès sens perill algú, com, ab tot efecte, de present està bo. Y assegura a dits señors que el haver-lo fet fer ordens de christià tan aseleradament naixqué de haver tengut equivocació qui li assistí de que podria ser enfermetat pestilent, de lo qual no tenia rastre algú.

*Item.* En lo forn de Miquel del Carpio, visità, nit de sent Vicent Ferrer, de orde de dits señors, dos dones, la una ab un tumor davall lo bras y una contució en la mà del mateix bras y sens febra. Y, preguntant-li [f. 6r] -li de ahon se li havia originat lo dit tumor, li respongué que li havia caigut des de lo alt una pala del forn damunt la mà y que li havia pegat un gran colp, y que del dit colp li havia sobrevingut lo dit tumor. Y que, enaprés, de la aflicció de una filleta que se li havia mort y de veure a son marit malalt, havia tengut una febreta, pero ya la trobà llímpia de dita febra. Y el altra dona estava ya llevantada y combalexent de una febra que dix havia tengut, y, juntament, tenia uns tumors gàlichs en les parts baixes que son marit li havia pegat. Y que tenia part dels dits tumors uberts y altres que encara no se havien rebentat, pero estava sens febra alguna. Y en lo mateix forn y havia, mort, el marit de esta última dona. Y, havent regonegut lo cadàver per medi de Ginés Martínez, sirujà, no se li atrobà cosa de resel per què havia mort, segons dixeren la muller y la sogra, de haver-se asotat lo Divendres Sant y haver entrat, ans de curar-se la plaga, en un fabar, de lo qual se li inflamà tota la espala y li donà febra, que llebà de peus alguns dies sens vo- [f. 6v] voler-se medicinar, y que begué una beguda de aygua de neu y que enaprés lo baren sagnar, de lo qual morí ab alguna celeritat, emperò sens señals ni sospita de mal pestilent. Y, així mateix, regonegué en lo mateix forn una chiqueta de dos anys, poch més o menys, que també estava morta, ab totes ses carns, sens haver-li fet ninguna evacuació universal. Y, regonexent-la tot lo cos, no se li trobà tumor, gra, manches ne altre señal sospitós de contagi pestilent, y la mare de dita chiqueta dix que havia mort de febra y poch cuidado que havien tengut de ella per haver estat tots malalts.

*Item.* De orde de dits señors, anà al ortet de Cartagena a regonèixer una chiqueta de cosa de dos anys que havia mort en casa de Don Juan Ruiz de Ballibrera per ser filleta de una ama que els servia. Y atrobà que el dit anelet era morta de febra y una paròtida *eo* papera y que no la havien medicinat ni visitat meche algú, si sols un sirujà que li féu dos sangries, que la segona se la resetà el mateix doctor [f. 7r] doctor Genèsia baixant de visitar a Don Juan Ruiz, però no el tornaren a cridar, ni la béu més fins que la béu morta, ab que té per cert que morí de no haver-la medicinat, perquè no se li atrobà señal algú sospitós de contagi pestilent. Y en lo mateix ort va regonèixer la mare de dita chiqueta perquè havi-entengut que tenia un tumor daball lo bras. Y la atrobà sens febra ni tumor ni altra cosa ni accident algú, perquè estava bona y sana. Y així féu relació a la Junta.

*Item.* De orde de la mateixa Junta regonegué, juntament ab Simó Assencio, sirujà, un cadàver de una dona que morí en la ultima trabesa del carrer de Amunt que baixa al carrer del Colegi, per haver-se dit que havia mort ab sospita de mal contagiós. Y atrobaren, regonexent-la ab gran cuidado, que no tenia senal, ni tumor, ni mancha alguna que pogués dar cuidado, sí que havia mort ab gran pobrea y miserabilitat y de fam, segons li dígueren les vehines de la dita casa que li assistien.

*Item.* Així mateix, de orde de la mateixa Junta, regonegué, juntament ab lo doctor Basilio Miravete, Simó Assencio y Gi- [f. 7v] Ginés Martínez, un aprendís de sirujà de dit Martínez que li deien Jaume, per haver avisat a la Junta lo dit Ginés Martínez que havia mort de repent ab un gra damunt una sella y un bubó davall lo bras esquer. Y havent-lo regonegut tots los desús dits davant del dit Ginés Martínez y Salvador Otiel, sirujà, ab gran cuidado per la importància de la matèria, no li atrobaren gra, ni seca, ni altra mancha, ni cosa alguna sospitosa. Y, havent procurat inquirir y saber de la mare del dit mort quina causa havia tengut son fill per a la enfermetat de què era mort y quant temps havia estat malalt, respongué que havia huit dies que estava malalt -queixant-se de dolor del bentrell- perquè havia anat al camp a un favar de la faena del dit Salvador Otiel y havia menchat moltes faves. Y el dit Ginés Martínez, sens orde de meche, lo havia sagnat dos vegades, lo qual es demostraba per les sicatrides de les dites sagnies, causa bastant per a haver-se mort. Y, en eixa conformitat, feren relació a dita Junta, y asò és la veritat. Y o fermà.

**[f. 8r] Relació feta per lo doctor Basilio Miravete**

Lo doctor Bassilio Miravete, Justícia Civil de la present ciutat de Oriola, declara que des de lo dia deu de abril ha tengut los malalts següents:

Primerament, fray Pere Pomares, a qui també visitaren los doctors Joachim Genèsia y Esteve Camirla, de febra contínua y uns floroncos segos en los basos [*sic*: brasos] y en el pit, ab grave melancolia *eo* apreñció, pensant tenia contagi pestilencial. Emperò, satisfet de que no tenia accident sospitós de pest, com ab tota realitat no el patia, està ya bo.

*Item.* Sebastià Raia, ab consulta del dit doctor Genèsia, de febra intermitent. Està ya bo sens bستي de haver patit ni patir el sobredit accident.

*Item.* Una chica de Francés Muñoz, de una angina benigna. Y està bona.

*Item.* La muller de Joseph Esquer, de febra contínua, sens malignitat. Està ya bona.

*Item.* Pere Baesa, ab febra intermitent benigna. Està bo.

[f. 8v] *Item.* Francés Bosch, ab febra contínua, ab dos floroncos segos en una cama sens sospita de pest. Y està ya bo.

*Item.* Una filleta de Pere Monreal, de febra contínua a ocasió de haver-se pegat un colp en lo front. Està bona, sens haver patit accident maligne.

*Item.* Una criada del Capità Pere Liminiana, ab febra intermitent, causada d'una inflamació en lo bras que, si es cansa, abitudinalment la té.

*Item.* El Doctor Ponciano Cortés, ab febra intermitent que li durà dos dies. Y està bo.

*Item.* Una criada de Don Juan Ruiz de Ballibrera, ab consulta del doctor Genèsia, que fonch visitada de orde de la Junta de Salut per haver dit tenia bubó ab moltes piques negres, però, havent-la regonegut, fonch atrobada que no tenia bubó ni dites piques, ans bé, algunes taques de l'escrement propi. Y après de morta, tornada a regonèixer, es verificà lo mateix, si sols patí febra ardent ab una paròtida *detrás* la orella sens vestigi de [f. 9r] de contagi pestilent. La qual regoneixensa feren en lo Ortet de Cartagena.

*Item.* La muller del doctor Pere Aleman, ab febra diària pròpia a ocasió de haverse pograt y haver tengut sobrepora.

*Item.* La muller de Nicolau Aniort, ab febra intermitent terciaria, que es reduceix a febra diària inpròpia.

*Item.* Una filla de Francés Ruiz, cirugià, de mal de gota coral ab febra diària pròpia a ocasió de una pesadumbre.

*Item.* Cas de Francés Navarro, talavarder, dos chichs, ab propeixia a ocasió de haver menchat pa de sivada calent no ben cuit y haver vegut aigua. Moriren dins dos dies naturals sens señals ne sospita de contagi pestilent.

*Item.* En dita casa, altre chich ab tabardillo, sens que haja manifestat per senyals així de escrecions com de tots el demás que porta la medicina, contagi pestilent. Y morí ab una inflamació en la gola que el sufocà, causada de haver ohit plorar a sa mare per la mort dels altres dos fills que moriren.

[f. 9v] *Item.* De orde de la dita Junta, visità una esclava de Don Juan Rosell, que, estant ab febra contínua, menjà llet y carchofes y li donaren unes cambres, de les quals morí sens sospita de mal contagiós pestilent perquè un tumor que tenia al sòl del ventre, sens tocar en la ingle, era gàlich y el tenia quinze dies ans de la febra. Lo qual li consta al relant així per relació de dita malalta com de la sua perícia. Tot lo qual confirma provenir de la susdita causa, no per lo tumor ni febra, sí per les cambres nades de la corrupció de immòdica cantitat de llet ab mescla de les carchofes, pues poch ans de morir, tingué un bõmit de llet corrupta ab cantitat.

*Item.* Una fadrineta, cas de Rodrigo Molino, que, estant en la costum, entrà en aigua freda fins a mija cama, de lo que es suprimí la costum, y li donà febra sínoca y se li inflamà una vèrtola en la ingle. Emperò, no tingué seña algú de contagi pestilent y estigué bona al quart dia.

*Item.* La muller de Joseph Ximenes, ab un dolor de costat espúreo. Està bona sens ha- [f. 10r] haver tengut febra.

*Item.* La muller de Roch Miralles, ab una febra terciàna intermitent, de una inflamació en la mamella, de llet rapresa. Està bona.

*Item.* Un criadet de cas de el Sacriste, ab una còlica viliosa de haver menchat llet y carhofes. Li féu rapte al cap y li donà frenesí, es llansà per una finestra y morí rebentat sens señal pestilent.

*Item.* Un criadet del doctor Martín Llópez, ab febra sínoca de haver entrat en un favar. No té malignitat alguna.

*Item.* El canonge Joseph Requena, de melancolia hipocondríaca, ab febra avitual dels vapors del humor melancòlich. Està bo.

*Item.* De orde de dita Junta de Salut, visità, ab consulta del dit doctor Genèsia y doctor Francés Morató, a Geroni Trobat per haver-se dit tenia un bubó pestilent ab tabardillo y frenesí. Fonch atrobat tenia febra contínua y un incordi gàlich naixcut de haver estat tres o quatre dies tractant carnalment ab una gàlica confirmada a qui el relant ha visitat. De estos accidents féu relació a dita [f. 10v] a dita Junta que la febra era benigna, sens rastre algú de contagi pestilent, que el frenesí no tenia, ans bé, coneixia el malalt que el dir-li el sirugià delirava era contra son lliure enteniment, lo que es verificava de ser tan mite la febra. Y que encara que se li havia ordenat cordials, y per a el frenesí, alguns remeis, no havia enfermetat que eu indicàs, com també sens pericle eminent de necessitat alguna fer-lo peloriar. Coneguda la enfermetat que real y verdaderament patia, que, notòriament, és la desús dita, es curà ab los remeis necessaris y ordinaris de la febre contínua viliosa, sens que aplegàs als límits de ardent. Y dins tres dies estigué bo, durant-li el incordi gàlich ubert ab molt bon color de cara, sens vestigi de altra enfermetat.

*Item.* En lo convent de Sent Agostí, ab consulta del doctor Joachim Genèsia visità un religiós de tabardillo. Tenia la compleció morbosa e mal humorada y gàlich. Es tingué sospita tendria en la [f. 11r] en la ingle una glàndula. Però, havent-la regonegut, se atrobà ser una sisura *eo* costreró gros de un incordi que, sent jove, havia tengut. Y, com estava flach, dita enfermetat estava més eminent. Morí de dit tabardillo sens vestigi de contagi pestilent.

*Item.* Un corista del mateix convent, ab febra intermitent y un floronco sego en les espales. Y està sens pericle.

*Item.* Altre corista mallorquí en dit convent, de apreició que el primer religiós difunt havia mort de contagi estant pletòrich. Li donà febra ardent sens sospita alguna de contagi pestilent, y de present està sens perill.

*Item.* En lo convent de monjes de Sent Sebastià, Sor Isabelana Miravete, de una apostema intrínseca en lo pit ab febreta. Sens sospita alguna. Y està millor.

*Item.* En lo convent de Sent Gregori, orde de Sent Francés, un religiós ab tersianes benignes.

*Item.* La muller de Pere Lechuga, de fam. Ha mort de cíncope o desmai per haver estat quinze dies sens alimentar-se cosa de sustància.

[f. 11v] *Item.* Josep Espinosa, sent flach de ventrell, ha vegut molta aigua, té febra de perill, però sens señal pestilent.

*Item.* Paula Regil, de haver-se-li retirat el mèstruo ab lo sobresalt de haver vist pasar un cadàver. Està ab febra contínua sens señals pestilents.

*Item.* Una filla de Damià Gañ, ab inflamació de gola sens febra. Y està bona.

*Item.* La muller de Andreu Gonsales, ciutadà, és morta de tabardillo naixcut de una grave pesadumbre y una mortificació de una inflamació de achaque antich que tenia debilitat el muscle y se li engandrenà per introducció de humor melancòlich. No ha tengut señal pestilent.

*Item.* Una criadeta de dit Andreu Gonsales, ab un letargo naixcut de el desorde de veure molta aygua.

*Item.* De orde de dita Junta de la Salut, visità a la viuda de Vicent Garcia, ab febra benigna. Tenia un carboncho en lo pols dret sens que fos pestilent. Se li donà orde a Thomàs Brotons, cirugià, per a que el rasmàs y li tallà la bena del cap en la regió dels polsos y [f. 12r] morí desangrada sens poder-o remediar.



*Item.* De orde de dita Junta visità ab consulta de dit Doctor Genèsia a Maria Gallego per haver-se dit tenia un bubó pestilent. Y havent-la regonegut, se atrobà tenia un tumor en una ingle sens señals de pestilent. Y havent inquerit la causa, se atrobà que molts dies abans que li donàs la febra contí-nua que tenia, es pegà un gran colp en lo polse del peu esquerr [sic] y de allí se li inflamà lo chenol [sic] y de dita inflamació resultà el tumor desús dit, suprimint-se-li el mèstruo que tenia al mateix temps. Està bona sens haver tengut enjamés vestigi de contagi pestilent.

*Item.* En lo forn de Carpio, de orde de dita Junta, visità a consulta de dit Doctor Genèsia y Doctor Morató a dos dones, que la una tenia una glàndula inflamada davall lo bras a ocació de haver-se pegat un colp en la mà del mateix bras. Y no tenia febra. Y la altra dona estava combaleixent de una febra y uns tumors gàlichs en les parts baixes. Y, així, la una com el altra no tenien vestigi de con-[f. 12v] tagi pestilent. Y en dit forn regonegué per medi de Ginés Marínez, sirugià, un cadàver per haver dit dit sirugià tenia bubó. Y no se li atrobà cosa alguna, ans bé fonch mort *ex causa* de que, havent-se diciplinat lo Divendres Sant abans de curar-se, veugué aigua de neu en cantitat y, sufocant lo calor natural, morí. Y en lo mateix forn y havia una chiqueta morta que, sent del pit *eo* mamant, menjava de diferents aliments y, enfitant-se, morí de corrupció de la llet sens altra enfermetat. Tota la qual verificació es féu ab molt estricta inquisició.

*Item.* Estant ell, relant, en la Junta de la Salut ab assistència dels dits doctors Genèsia y Morató, entraren Salvador Otiel, cirugià, y Ginés Martínez, son oficial, y digué el dit Ginés que un aprenent que es deya Jaume, a les quatre hores de la vesprada del dia vint-y-set de abril proposat, havent estat bo tot lo antecedent dia, digué que li dolia la sella y que, *incontinenti* se li féu un carboncho, y al mateix temps li apuntà un bubó davall lo bras y que morí de repent. Y, havent-se replicat per part de el relant si havia [f. 13r] estat malalt y el havia sagnat, respongué que no perquè tot havia segut de repent. Y, havent anat el relant y el doctor Genèsia y Simón Ascencio, cirujià, en companyia dels dits Otiel y Martines de orde de dita Junta a regonèixer dit cadàver, fonch atrobat que en lo puesto hon deia estava el carboncho sols tenia una corfeta *eo* postuleta que, havent-la tocat ab lo dit, es llevà y no quedà señal algú, ans bé, el color sens señal de haver tengut res. Y havent-li dit Simón Assencio al dit Ginés Martines que allò no era res, respongué que era veritat que no era res el gra. Y havent pasat a regonèixer davall lo bras, hon dix tenia el bubó, fonch atrobat un señal de enplastre, però en la part no havia res ni senal de havé hagut bubó ni altre tumor, tenint dit puesto igual y lacse. Y preguntant-li dit relant a la mare del dit difunt de quina enfermetat presumia haver mort son fill, digué que havia huit dies que es quejava del ventre, de haver menjat unes faves y que, estant així enfitat, dit Ginés Martines lo sagnà dos vegades, lo que també confesà entonces dit Ginés. Y es conegué per les sisures [f. 13v] dels brasos y que murí ab gran dolor del ventre. Y es presu-meix que per no ser de la sua perícia, errà la enfermetat.

*Item.* Visità aquella nit mateixa a dit Ginés Martínez a la que serien les dotse de la nit a causa de que deyen se estava morint, y se havia fet ell mateix combregar y peloriar. Y el ba atrobar sens accident algú. E fent inquisició quina causa havia tengut, es trobà que sols tenia una passió de ánimo que havia cosebut de que estava ferit del contagi y li dix que bé podia llevar-se per lo matí i tratar-se com a bo perquè lo que tenia sols era una vehement apreñció de temor.

Y declarà dit relant que, havent-li fet relació el doctor Francés Morató y dit Ginés Martínez que els malalts del forn de Maria Gallego y Geroni Trobat tenien bubons que sin causa alguna havien seguit les febres ab la malignitat de accidents, així de frenesins, vòmits euriginosos, *animi* deliquiós y altres accidents que se experimentaven en la ciutat de Múrcia y que se havia experimentat contagiosa, fonch de parer que, segons dita relació, començaren a introduhir-se el contagi pes- [f. 14r] pestilent, però per la insertidumbre de les relacions, que es podien engañar, no es pasaren a fer les diligències de actual pest fins que es verificàs, si bé lo remei tan sa que és la precausió de veure lo que era, pues com hòmens es podien engañar ab lo fonament de señals aparents. Y havent ell, relant, regonegut dits malalts en diferents vegades y havent pres exquisites relacions y que els vòmits

no eren eriginosos, les febres eren mites [*sic*: remeses?] ab benignitat de accident, bubons gàlichs y de causa externa, sens que de dites cases se hagués comunicat a ningú, encara que es rosaren moltes persones ab dits malalts, no es contagiaren, ans bé, estan bons y sans, referint-se en tot a les desús dites relacions. Y en vista de no haver atrobat señal algú dels que se li informaren ni dels que la perícia de la medicina portaren les pestilents constitucions, fonch de parer no ser contagi pestilent. Y asò és la veritat y o fermà.

[f. 14v] **Relació feta per lo doctor Francés Morató**

Lo doctor Francés Morató declarà que des de lo dia deu de abril ha tengut los malalts següents: Primerament, una dona, per la Semana Santa, que tenia un colp en lo bras dret. Se li inflamà una glàndula de davall del mateix bras, se li complicà. Febra, vigília y granset. Millorà de esta enfermetat, quedant bona y sana.

*Item.* La semana de Pàscua de Resurrecció visità altra dona en una terciàna; notà contínua ab tres o quatre floronguets segos, inflamació en la glàndula de la ingle, corresponent a ells. Millorà quedant sana.

*Item.* La semana següent a esta visità a un home ab una terciàna, notà ab molts vòmits; tingué un dolor en la regió del ventre corresponent a l'ingle dret, sense elevació notable de la part. Morí al quin dia.

*Item.* Visità altra dona ab un carboncho en la galta dreta, ab febra contínua. Millorà y està bona al catorse.

*Item.* Visità altra dona ab terciàna contínua, [f. 15r] molts vòmits, mal alimentada, ab un tumor en l'ingle esquer ocacionat, segons dix lo sirugià, de unes bastonades. Morí al quint.

*Item.* Visità altra malalta ab una enisifela [*sic*]; ab poca febra, sanà ab facilitat.

*Item.* Visità en lo mateix temps un home ab un dolor nefrítich. Curà.

*Item.* En lo mateix temps visità una dona ab un asma. Curà.

*Item.* Al mateix temps visità un esclau que tenia una contusió sin dolor en la cama esquerra y que cosint es punjà el mateix ingle y se li inflamà. El trobà en una febra contínua ab molts vòmits. Li acudí una supreció de orina. Morí al quart.

*Item.* Visità un home ab mal de gota complicada ab alguna febreja sanà ab facilitat.

*Item.* Al mateix temps visità una esclava ab una febra contínua, ab vòmit. Y per no poder proseguir al visitar-la, cridaren altre meche y no pogué veure la terminació.

*Item.* Al mateix temps visità altra malalta que per no porgar-li una font que té se li inflamà la cama ahon té dita font. Se li ha complicat febra. Esta actualment malalta del dit afecte.

[f. 15v] *Item.* Visitant en una casa una malalta y anant a veure-la a este relant li digueren s'havia mort un chich. Y prenint relació de sa mare, li digué que a les dotse de la nit li donaren uns vòmits y que es tornà a dormir la mare, y que al matí el trobà morint-se com actualment morí. El regonegueren per la celeritat de la mort y no li trobaren cosa de sospita alguna.

*Item.* Visità en lo mateix temps, poch después, a una dona ab una inflamació en la gola, complicada ab febra. Se millorà ab dos sagnies. Y asò és la veritat y o fermà.

[No hi ha signatura però sí una ratlla i un espai que separen aquesta declaració de la següent]

**Relació feta per lo doctor Esteve Camirla**

Lo doctor Esteve Camirla declara que des de lo dia deu de abril fins vint-y-quatre del mateix no ha visitat per haver estat malalt en lo llit y que des de vint-y-cinch de abril ensà ha tengut los malalts següents.

Primerament, una filla de la viuda de Juan [f. 16r] Juan Valero ab febra contínua y un gra de foch sens malignitat damunt lo parpall del ull esquer. Morí als nou dies de dita febra però sens señal de contagi pestilent, ans ni après de morta.

*Item.* La dita viuda de Valero, ab febra contínua, ab frenesí, sens altre accident. Y als trenta dies ha quedat fora de perill y combalexent.

*Item.* Juan Rodríguez, menescal, una terciana intermitent ab un dolor de orella. Y al terser dia, bo.

*Item.* Un jendre de la viuda de Vicent Garcia, febra punticular maligna ab sopor, inapetència, vòmits viliosos. Morí al onse dia y se li atrobà una glàndula en la ingle dreta, y consta ésser per causa de un gra que se li atrobà en la cara del mateix peu, a lo que se entengué de causa externa.

*Item.* Un llaurador en lo carrer del Castell que es diu Ferrando, ab un dolor en lo ventre de un colp que es pegà collint fulla en dita part, sens altre accident. Y en dos dies estigué bo.

*Item.* La viuda de Pichó, de una sufocació uterina, sens altre accident. Y està bona.

[f. 16v] *Item.* La muller de Francisco Cabrera, ab febra contínua y dos tumors, hu en cada part de la junta dels engonals, sens tocar en les glàndules de aquelles parts; de causa vidual [*sic*: 'habitual'] que sol patir en cada sobrepert. Y es beu ser així en esta ocació per haverlos tengut ans de la febra, y més en la violència de un abort, sens altre accident. Y està millor al cap de onse dies de llit.

*Item.* Un germà de Pere Hita, mercader, ab una ericipela [fragment en blanc]<sup>4</sup> en la cara y febra contínua sens altre accident. Està bo al novè.

*Item.* Un fill de Francés Caixí, ab febra maligna punticular. Morí als setè sens altre accident.

*Item.* Un cuñat de Antoni Clement, sacristà, ab una Phtysis o úlsera de lleu ab quatre mesos de malaltia y persevera.

*Item.* Una néta de Joseph Serdà, ab febra contínua ab crudea de ventrell de còpia de fleumes, sens altre accident. Persevera.

*Item.* La viuda de Blay Otiel, dolor de hillada ab febra diària originada de vigília, sínthoma del dolor. Està bona.

*Item.* Un cuñat de Francisco Ribera, ab terciana doble, ab bòmits y inapetència tan solament. Està bo.

[f. 17r] *Item.* La viuda de Vicent Garcia, ab febra contínua, ab un carboncho vulgar sens escara damunt la cella. Morí desagnada perquè en los sages [*sic*] se li tallà la bena del pols. Morí al catorsè.

*Item.* Inés la Rebenedora, tersiana doble sens malícia, ab inapetència gran, combaleixent al vint.

*Item.* Una filla de Miquel Losano, ab febra contínua y un granet sens malícia en lo pit, que vulgarment digüen floronco sego. Sens altre sínthoma, persevera la malícia.

*Item.* Altre fill de Francisco Caixí, de febra punticular maligna, ab un granet en el ombro dret, floronquet sego. Morí al novè.

*Item.* Una germana de Francés Cabrera, ab febra contínua punticular maligna, ab vòmits colèrichs, vigília, desmais, sens altre sintoma. Morí al novè.

*Item.* Una filla de Joseph Meseguer, ab febra contínua, ab una seca davall lo bras dret per causa de tenir en lo pit un floronco sego, ab deliri, inapetència, vigília, inquietut. Sens altre accident, morí al setè. Y per la sospita que podia causar tant la malícia de la enfermetat com la seca de davall lo bras, lo dit relant, per a satisfer-se de dita resel [f. 17v] procurà averiguar les causes antecedents de dita enfermetat y se li dix que havia usat pa de ordi resent en unes vegades y en altres de pa de panís mesclat ab caravasa. Y confirmà lo dit relant lo seu juhý de que no y havia agut en dita malalta enfermetat pestilent ab efecte, pues a ninguna altra persona de la casa se ha apegat ni a pasat a altra casa dels que li assistiren del vehinat.

*Item.* Una filla del tinent del perteguer, ab febra conínua, ab sopor, sens altre síntoma. Perserverà.

*Item.* Joseph Cartagena, ab febra contínua, ab un gran dolor de cap y melancolia, sens altre accident. Al catorsè, combalexent.

4. A la versió original de l'Acta (vegeu Montoya i Cremades 2012) aquest fragment conté la paraula *edematoxes*, tal com podem comprovar a continuació: «*Item.* Un ~~cuñat~~ jermà de Pere Hita, mercader, ab una ericipela eedematodxes en la cara y febra contínua, sens altre accident. Sens altre accident, està bo al novè» [f. 38r].

*Item.* Un fill de un sego, ab febra contínua punticular maligna y un carboncho escarificat vulgar en lo costat dret. Està millor.

*Item.* Esmeregilda Company, ab febra contínua y cinch floroncos segos, sens altre accident. Els quals afectes es originen per supreció de mesos. Persevera.

*Item.* Una sogra de Juan Navarro, ab febra punticular maligna, ab un dolor en lo ventre, intenso, sens altre accident. Persevera.

*Item.* La muller de Andreu Sánchez, ab [f. 18r] ab febre contínua. Està millor.

*Item.* Cayetano Martínez, ab febra contínua per cruditats de ventrell, ab sopors y vòmits viliosos. Persevera.

*Item.* Un fill de Francisco Ganga, ab febra contínua y glàndula en la ingle, sens señal maligne. No és accident la dita glàndula de la febra per haver aparegut abans de la febra dos dies.

*Item.* Una revenedora nomenada La Caporeta, de pasme per causa que la volien robar. Morí al quart sens señals enjamés del contagi pestilent.

*Item.* Un francès, ab febra contínua, que tenia asma quatre mesos. Morí sens altre síntoma.

*Item.* La muller de Aragó, ab un dolor en lo costat espúreo, ab febre contínua. Està ya bona.

*Item.* Un gendre de Grabiél Saragosa, ab terciana doble intermitent, sens malignitat. Està ya bo.

*Item.* Josepha Bravo, ab febra contínua maligna, ab coma vigil, sens altre accident. Persevera.

*Item.* Cas de un albarder, una dona ab una inflamació en la gola, sens altre síntoma. Està millor.

[f. 18v] *Item.* Un fadrí de al costat del forn del carrer de Sent Juan, de febra maligna ab deliri, inquietut, vigília e inapetència. Morí al novè.

*Item.* Dos francesets al costat de la viuda de Lucas Martínez, ab febres contínues, sens altre síntoma maligne. Perseveren.

*Item.* Declara que en lo primer de abril visità en lo forn de Carpio a la fornera y la trobà ab un colp en la mà y una seca baix lo bras sens febra originada del colp. Y està bona.

*Item.* Declarà així mateix que en dit forn, anant a visitar a la sobredita fornera, trobà una filla següa que se estava morint. Y demanant la causa, li digueren que diehta chica estava pasmada per un esglai de coses de casa y, així mateix, enfitada. Y fent juhi dit declarant de la malaltia que tenia segons los señals que atrobà y coneguè, tenia un tabardillo ab molta plenitut, y, falta de curació. Morí al quart dia. Y açò és la veritat. Y o fermà.

#### [f. 19r] **Relació feta per Simón Asencio, cirugià**

Simón Asencio, cirugià, declara que des de lo dia deu de abril ha curat y regonegut los malalts següents.

Primerament va anar a regonèixer a vint-y-quatre de abril, poch més o menys, per orde de la Molt Illustre Junta de la Salut una dona forastera, habitant en lo carer vulgarment dit de Dalt, que ia era morta, a fi y efecte de averiguar si tenia algun tumor pestilent, com se havia dat avis a d'aquells señors, nomenant-li per a el mateix fi al doctor Genèsia y possant en execució lo dit orde de fer totes les diligències que li toquen a sa perícia, regoneixent lo puesto ahon li havien dit que estava el bubó, ço és, davall lo bras esquer. Y no trobà señal ni vestigi algú de tumor sinó és la part laxa, sense magnitud ni mutació de color. Y per a acabar de satisfer-se de la veritat, inquirí dels assistents y dels vehins de quina causa havia mort, a lo qual li fonch respost que havia tres dies [f. 19v] que estava sense menjar y que es vegué molta còpia de aigua y, sens altre mal, se li apagà el color natural.

*Item.* Fonch cridat per la molt Illustre Junta per a efecte de regonèixer una criada del Capità Miró ya difunta per resel que es tenia hauria mort de enfermetat sospitosa. Y fonch atrobat que tenia un tumor en emuntori esquer *eo* ingle y la part corresponent al tumor de la part superior del cos y costelles verdaderes, tota morada. Y fet escrutini de la causa de aquells accidents, averiguà que poch dies abans li havien pegat de bastonades, d'ahon se originà un dolor gran en la cuixa per la atracció del qual se féu un tumor, quedant-li tota la part altra de les costelles cascada. Y proseguint a inquirir

altres causes, li fonch respost que havia menchat una coca de pasta llisa y unes carchofes, de la qual menchada immediate se li seguí un gran dolor de ventre per seïnes, que la següia ama li donà mel colat per a que s'asosegara, y después se li seguí una febra contínua. Y aquella mateixa nit se alsà del llit y es begué un poal de aygua salobre. Y no revelant-li al meche [f. 20r] lo exés, li ordenà sagnia per la febra, y, a forsà de tantes causes, morí *ex orupto*.

*Item.* En la mateixa casa caigué malalt un chich de quatre anys, o cinch, sens altra causa que haver menjat de la olleta de la malalta, de lo qual li donà dolor de ventre y febra sens tumor algú, ni gra. Estigué bo al tercer dia.

*Item.* Per orde també de la Molt Illustre Junta, anà al forn de Miquel del Carpio y trobà una dona ab un colp en lo bras en molt dolor, del qual resultà el fer-se-li davall lo bras un tumor. Se supurà, el obriren y està bona.

*Item.* En lo mateix forn va veure una altra dona en quatre o cinch floroncos en molt dolor, del qual resultà un tumor en lo muscle corresponent. Se li supurà, li obriren y està sana.

*Item.* En lo mateix forn trobà un malalt gàlich, ab dolors en totes les articulacions, ab un incordi, y va per via de supuració.

*Item.* Curà un criat de Juan Antonio, el tender, ab una úlcera en el glans y un incordi. Se li resolgué. Està sa.

*Item.* A Carlos Peralta, aprenent de dit Simó Asencio, li curà altre incordi. Curà ab facilitat.

*Item.* Per orde de la Illustre Junta, anà a visi- [f. 20v] a visitar a Maria Gallego, assistit del doctor Genèsia, y regonexent-la, li trobà un tumor en lo ingle esquer. Y preguntant-li la causa a dita malalta y assistents, li feren relació que havia prosehit de un colp que es pegà en un dit del peu, del qual patí molt dolor y se li inflamà. Del qual resultà un tumor en lo genoll, y de asò resultà un tumor en lo ingle, se obrí y està bona.

*Item.* Per orde de dita Junta, anà a regonèixer un esclau de Don Juan Rosell. El trobà ab un tumor en el muscle<sup>5</sup> esquer, prop el ingle. Preguntant la causa, li véu haver-li vengut de un colp que es pegà en dita cama, del qual patí gran dolor y se li inflamà. Y cosint —féu relació— que se havia pasat el tumor de dit muscle. Y del dolor de dita solució li donà febra y una supreció de orina y morí.

*Item.* En dita casa regonegué una esclava en un tumor damunt lo sachí. Y demanant-li què havia tengut, digué que se li havia retirat lo menstrual. Li donà febra y morí.

*Item.* Per orde de dita Junta, fonch imbiat ab assistència dels dits Genèsia y Miravete a regonèixer un cadàver que un sirugià havia fet relació que se li havia fet a aquell ma- [f. 21r] mateix dia un gra damunt la sella sens haver presedit altre accident y havia mort de repent. Y dit cirujià, havent fet informació y interrogant-li, a la mare, de dit mort que de què se li havia mort son fill y quants dies que estava malalt, respongué que havia cinch o sis dies que es quexava de dolor de ventre y que tenia febra. Y en estos dies lo sagnaren dos vegades; li havien donat un servici y un cordial, y después dixerren que havia mort de repent. Regonegué el cadàver, li trobà una pustuleta damunt la sella, tan cutànea que, passant lo dit, li llevà la escara perquè era un floronguet, y va veure dit sirugià, davall lo bras esquer señal de haver-li possat un pegat. Y preguntant que què havia segut allò, li respongueren dit cirugià y son oficial que tenia dolor en dia part y li havien posat el pegat. Regonegué la part y la tocà y trobà la part laxa y sens tumor algú ni señal de haver-lo tengut, encara que havien dit que tenia un bubó.

*Item.* Dit cirugià, del sust de la mort del chich, li donà un mal y es quedà sens sentit. Y cridaren al dit sirugià Simó Asencio y el trobà [f. 21v] en uns moviments convulsos, y que havia rebut tots los sacraments. Regonexent-lo, no tenia res y li digué que el perdonara de lo que havia errat en dita

5. El sentit de *muscle*, ací i una mica més avall, és 'part del cos on comença la cuixa', en coincidència amb una de les accepcions dialectals que dóna el *DCVB*, però podria ser un castellanisme imputable a la persona que fa aquesta declaració, perquè els altres testimonis sempre diuen *cuixa*.

relació, y que a la Molt Illustre Junta per ell demanara perdó a ses señories, que fonch tanta sa turbació de la mort del chich perquè el volia molt, que no sabé lo que parlà ni la relació que féu. A l'altre dia estigué bo dit cirugià. Y açò és la veritat. Y o fermà.

### Sentir y resolució del Magnífich Doctor Juan Bautista Orivai

Lo dit Magnífich Doctor Juan Bautista Orivai, comisari desús dit, vistes les antecessors relacions y havent visitat los malalts que de present estan, declarà que visità en termini de una vesprada vint-y-huit malalts, dels quals los vint-y-tres, ya per estar malalts de enfermetats benignes y diferents *eo* esparses, ya per estar referides per los altres dotors estes relacions, solament declara els cinch que podien donar cuidado y sospita de contagi pestilent, que és lo que procurà averiguar.

[f. 22r] Primerament, de Francés Caixí, un chich, fill de aquell, de nou anys, el trobà ab una febra contínua ardent punitcular, vulgo pulgó, y un floronquet sego en lo hombro dret. Morí a l'altre dia y el novè de sa enfermetat.

*Item.* Un fill de Andreu Vergel, ab una febra maligna y un tumor en la cuixa, en la part interior, prop de la mitat, que la tenia ans de la enfermetat, y la acostumava patir a menut, sempre y quant feya algun exés de moviment, com *de facto* en esta ocasió se aberiguà que havia fet molt exercici en lo convent de Sent Francés. Juntament ajudà a la mort per haver-se-li afegit un tumor *eo* pasió de ànimo gran per haver fet aprençió que estava ferit de pest.

*Item.* Un chich de un sego, en lo carrer del Colegi. El trobà conbaleixent de una febra punitcular ab un carbuncle bulgar escarificat en lo costat dret, de molta<sup>6</sup> però de poca malícia, pues se li curà en tota benignitat y seguritat per haver reconegut lo dit la curació com estava, que, a ser maliciós, no era possible lliurar-se.

*Item.* La viuda de Juan Valero, la atrobà conbaleixent de una febra maligna sens haver prosehít altre accident, havent-li quedat un [f. 22v] un deliri quasi melancòlich tan leve que al altre dia estigué bona.

*Item.* Visità a un home en lo Raval Roig, de febra maligna punitcular, sens bubó algú, seca ni carbuncle. Y està millor.

Y per evitar tota sospita diu y declara que per quant, a ocasió de alguns incordis que en diverses persones a este temps se han observat per la opinió concebuda de que corria contagi pestilent, acompanyada de gran por y resel, creien alguns que eren efectes de pesta. Fet lo examen rigorós, tant per los que el acompanyaven de la facultat com per si mateix, ha quedat assegurat de que són gàlichs, com a constatat de la falta de accidents per a fer diferent juhí y estar de present bons, sens relíquies de que hajen patit mal contagiós.

*Item.* Dix que arribà al ospital del Corpus Christi, que és sols lo que y a en la present ciutat y que trobà un malalt de febra synochal. Està millor.

*Item.* Havent-li fet relació lo prior de dit hospital de l'orde de Sent Juan de Dios que en aquell mateix temps havia espirat un malalt francès que estava en dit hospital y el féu regonèixer a Simó Asencio, cirugià, per a aberiguar [f. 23r] de lo que era mort y si se li trobaba alguna señal de enfermetat pestilent, y no se li atrobà en tot lo cos màcula ni pústula ni bubó, conformant-se asò en la relació dels religiosos de que era mort de febra contínua, y ab la relació del doctor Genèsia, qui li havia assistit. Y passant a la quadra de les dones, no ne trobà malalta alguna en lo llit, sí sols una conbaleixent.

*Item.* Havent accedit lo dit visitador, *eo* comisari, a casa de Juan Julià, apothecari de la present ciutat, *prestito juramento*, li demanà si havia donat medicines des de deu de abril ensà per a efecte de curació de pesta, com són triaca magna, confecció de escordi ver, polvos de aquell, polvos de cristal, voloasmi fi, *eo* terra sigilata, confecció mistridàtica, epítemes per a damunt lo cor e altres de

6. Hi falta el mot *magnitudo*, que sí que figura al text original.

este gènere. E dix que de ninguna havia donat. Y pasant lo comparent a demanar lo receptari per a més satisfacció, regonegué les receptes y, sobre ser moltes, en ninguna trobà consemblants remeis. *Item.* Havent passat a casa Juan Miravete, mestre de apotecari de la present ciutat, eixecutà les mateixes solemnitats del jurament [f. 23v] y escrutini y li consta no haver donat medicina per a el desús dit efecte.

De tot lo qual, que comprèn relació dels dotors, sirugià, visita de malalts y apotecaris, y havent regonegut el hospital públich y els morts de les parròquies, declara y diu son sentir cert y verdader segons *ex dictis* expresament consta que encara que ha pogut haver algunes demostracions *eo* senals aparents per a reselar, no estigués introduhit en esta ciutat lo contagi de Múrcia y Cartagena, ya per les enfermetats malignes relatades, bubons en equivocació, perturbació de la gent, ab un general temor, de tal manera que a alguns los ha-celerat la mort, és de parer no haver hagut contagi pestilent en ninguna manera ni resel de que lo haja de present respecte de haver-se custodit en esta ciutat ab rigurosa custòdia en tot temps que y a hagut contagi, tant en Cartagena com en Múrcia. Y així mateix, perquè li ha constatat que els malalts dels quals se ha pogut tenir sospita alguna ni són de Múrcia ni contracten en [f. 24r] Múrcia ni han tengut roba alguna en sa casa *eo* persona de aquella en lo temps que es podrà comunicar lo mal contagiós, lo qual se verifica a àduch de present. No obstant que s'entén generalment que no y a contagi actualment en Múrcia, per lo qual li pareix que sols han estat les enfermetats de esta ciutat que han causat comoció al poble y el resel que té el Regne de contagi en esta ciutat febres malicioses punculars, algunes altres no ab algunes eixides de flonques segos per sanch recremada, les quals febres són endèmies *eo* pàtries d'esta ciutat, que cascun any se esperimenten y es pateixen, o, y encara si no fóra per lo mal vehinat de les enfermetats que y a hagut en Cartagena y Múrcia, no hagueren causat nota alguna les dites febres per adverar meches que a molts anys visiten en esta ciutat y molts vehins fidedignes de ella antichs ser menys que altres anys, tant los malalts com los morts. Y a trobat per la causa molt llegalítima de haver-se mort de dites febres los més introspectivament *eo* quasi de morts arrevata- [f. 24v] arrevatades la depravada virtut *victus ratio*, ço és, aliments ruins de mal suc, dels quals a soles han alimentat molts pobres dels que han patit dites enfermetats sens mescla de aliment bo, com és pa de ordi, panís, sigrons, carabasa y altres mixtures ruins, per no tenir de molt temps a esta part forment què menjar y, juntament, usant al mateix temps de altres aliments molt ruins y depravats també a soles, com són carchofes, faves, lletugues, llegums mal cuinats y, per dir-o d'una, a experimentat que estant ací present se han mort alguns per falta de sustent, tant mal com bo. Y així mateix, han usat de llet de cabres y ovelles a soles en molta quantitat, ab més que la dels altres aliments que totes estes causes són les més relevants que la medicina prova *nemine discrepante* no sols per a febres malignes sí per a morts súbites de sufocació de calor natural, com ab tot afecte se ha experimentat en molts y per a última corroboració de tot lo desús dit juhý o confirma [f. 25r] en que tots los que han patit dites enfermetats són pobres miserables sens efecte per a sustentar-se.

*Item.* Àduch en avant li pareix al dit Magnífich Doctor Juan Bautista Orivay estarà segura esta ciutat, obiant les causes sobredites ab sa gran pulítica y govern com ya a comensat a executar-o y deu continuar-o en la forma següent:

*Primo.* Minorant lo preu del forment, com ya la providència dels Magnífichs Justícia y Jurats lo han executat: baxant més de dos reals per barsella, o, y si asò no basta, deu la Ciutat, per la conservació de estos vehins y per sa salut pública constant de la pobrea que no tinguen per a comprar forment, socórrer los pobres de mode que es pugen sustentar.

*Item.* Es dehuen prohibir tots los aliments sobredits, ço és: carchofes, llet fresca, pa de sivada, de panís, de sigrons, de carabasa y altres semilles, pimentons, pepinillos, albargines y altres semejants.

*Item.* Que per temps competent per a poder-se afirmar la seguritat de la salut és de [f. 25v] és de sentir se alimenten de carn de moltó, escusant la de ovella y majo. Y asò per temps de un mes prudencialment.

*Item.* Que tots los malalts que moriran de febres malignes y punticalars quede [*sic*] a càrrech y cuidado dels señors de la Junta de la Salut o dels comissaris que aquells nomenaran al purificar la roba. Y així mateix dels convaleixents de dites febres escusant el comersi de les cases de dits malalts ab los demés vehins, deixant los forsosos per a la assistència, als quals se'ls ha de encarregar y manar que tinguen los aposentos dels malalts molt nets, regats, freschs, que pase el aire y enramats de cañes, murta y altres herbes fresques.

*Item.* Que manen los señors de la Junta que ningú dels dos apothecaris que tenen botiga en dita ciutat puxen donar medicina alguna contra pesta, com les demés mencionades y altres semejants, imposant-los les penes ben vistes, sens coneiximent dels doctors, que señalaran los señors de la Junta. f. 26r] *Item.* Que ab grandíssim rigor degut, càstich y penes pecuniàries manen los señors de la Junta que ningú sirugià puxa sagnar ni curar a malalt algú sens orde de meche.

*Item.* Que els señors de la Junta manen nomenar meches señalant-los son salari per a visitar los que constarà ser pobres vergoñants, y, així mateix, cirugians y medicines.

*Item ultimo.* Que dits señors manen que no es fasen arrosos una llegua alrededor de la ciutat perquè dels vapors elevats dels dits arosos se poden engendrar enfermetats contagioses y epidemials. Y asò es deu manar observar ab tot rigor, com de present ab tot efecte y sos [*sic*: 'sots'] gravísimes penes se observa en la ciutat de València. Y per sentir-o així, o fermà.

*Requirit, etc, de quibus, etc. Actum Oriole. Testes lo doctor Antoni Roca de Torrecilla y Diego Lapuente, doctor, de Oriola habitants. Recipit Genesisus Joannes Portillo, secretarius.*

## RESUM

En aquest article estudiem, des del punt de vista mèdic, el text on es recull l'enquesta sobre les malalties que s'havien produït a la ciutat d'Oriola l'any 1678 i que, a la fi, van obligar a declarar l'estat d'epidèmia en la ciutat. Es completa així un treball que vam començar en el número 34 d'aquesta revista (any 2012), on vam fer l'estudi lingüístic del manuscrit. A la primera part de l'article s'ofereix l'explicació dels conceptes mèdics exposats en el document, cosa que implica l'anàlisi, sota el paradigma clínic propi del segle XVII, de la patologia esmentada en el text. El treball es clou amb un glossari on els mots mèdics, escrits com apareixen en el text original, s'acaren amb la forma correcta segons la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans, i s'exposa el seu significat dintre dels conceptes mèdics vigents en l'època en què es van escriure.

**PARAULES CLAU:** medicina, paradigma clínic, pestilència, contagi pestilent, infecció de l'aire.



## ABSTRACT

The linguistic and medical background to a text about the 1678 epidemic in Oriola  
(2: medical background)

This paper is the study of a text, from a medical standpoint, that contains an inquiry into the illnesses that afflicted Oriola during 1678, finally making it necessary to declare a state of emergency in the city, and thus completes our contribution to the 2012 issue of *Estudis Romànics* (vol. 34), where we made a linguistic analysis of this manuscript. In the first part of the paper, we explain the medical concepts in the document, which involves an examination of the pathology mentioned in the text in accordance with the paradigm of clinical practice prevailing in the 17th century. The work is concluded with a glossary that lists the medical terms as they appear in the original text, together with their correct spelling according to the rules established by the *Institut d'Estudis Catalans*, along with their meanings based on the medical beliefs existing at the time they were written.

**KEY WORDS:** medicine, paradigm of clinical practice, plague, contagion from pests, infection of the air.